

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

5836-5840

281-G

0-90

281.6 (032 Ծրճակայուն)

պ

ՕՐՄԱՆԵԱՆ
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՂՋԻՆ ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ ԱՌՋԵԻ

ՏԻՂ՝ Ա. Արթուր

Հրատ. ՍՐԵՆՑ

1913

Կ. ԳՈՒԼԻՍ

Գրատ. Կ. ԹԻՐԵԱԿԵՍԿ

11261

Իմ կարծիքով, հասարակաց դատաստանին և պատ-
ժութեան համար բուսականաչափ չպարզուեցաւ Հայոց
Ազգային Կեդրոնական (Պոլսոյ) Ընդհանուր Փողովի
դռնփակ ժԸ (1912—1913 Շրջան) նիստին մէջ տեղի ու-
նեցած խոչոր մէկ ակտը:

Մամուլն էր որ գիտակ պիտի պահեր փողովորական
լաշն խաւերը Ազգ. Փողովի փակ դռներէն ներս այն
ցած դարձածներուն, սն էր որ իր լուսարանութիւննե-
րով առաջնորդը պիտի հանդիսանար Հասարակական
Դատաստանին և արձագանգը՝ Հանրային Խղճին: Բայց
ժամանակակից, մանաւանդ Պոլսոյ Հայ Մամուլի ստուար
մեծամասնութիւնը իր էութեան բերմունքովն իսկ միջ-
նորդն ու գործիքն է եղած բոլոր այն սխալք իրադար-
ձութեանց՝ որոնք նպատակ ունեցած են հարուստել Հայ
Փողովորդի քաղաքական - վարչական — հուլուրական
կեանքի վերագարթնումին ջանքերը:

Ազգ. Փողովի յիշեալ դռնփակ նիստին մէջ Օրման-
եան Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս «անսպարա» հռչակուե-
ցաւ իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններէն:

Փողովի այդ սրտումը, որ բարեբաղդաբար փոքրա-
մասնութեան մը սրտումը եղաւ, սխառեմազիկ կերպով
նախապատրաստուած էր որոշ խաւերու և չըջնամակե-
րու կողմէ. նախապատրաստութիւն՝ որուն նոյնքան
սխառեմազիկ կերպով ծառայեց և նպատակեց Պոլսոյ Մա-
մուլին կարեւոր մէկ մասը:

Քաղաք մամուլի անկաշատ և ուղղորդաւ մնայիտ որ

7371-57

ըլլալով արտայայտիչը Հայ ժողովուրդի լուսագոյն զգացումներուն և մտածողութիւններուն՝ պիտի կրնար ծանայ գործուած անուղղամտութեանց և այգորթութեանց դէմ, ստեղծելով նաև ժողովրդային դիմադրական ուժեղ հոսանք, ինքզինք գտաւ Հայ ժողովուրդի հաւաքական շահերու պաշտպանութեան նուիրակն ըրալին առջեւ, որ ներքին համերաշխութեան արշական թկադրութիւնը կ'ընէր:

Եւ այդ բոպէն էր որ չարաչար շահագործեցին Հայ ժողովուրդի ծոցին մէջ գործող յետադիմական հոսանքի ներկայացուցիչները:

Մամուլի պարզած այս երեւոյթը գէթ նուազագոյն չափով փոխարինող ուրիշ միջոցի մը անհրաժեշտութիւնը ակնհերե էր: Եւ այդ միջոցը դարձեալ տպագրական խօսքը կրնար ըլլար:

Այդ անհրաժեշտութեան բաւականութիւն ստար համար է որ խորնկայ այս հրատարակութիւնը բոյս բնայեց, որ ուրիշ բան չէ, բայց կէ՛ք փաստերու և երեւոյթներու պատկերացումը, առանց որուն հասկնալի չպիտի ըլլար իրականութիւնը:

Օրմանեանի խնդիրը անձնաւորութեան ինչիր ք Օրմանեան, իրրև Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս, Հայ ժողովուրդի ուշադրութեան արժանի առարկայ չպիտի ըլլար գուցէ: Բազմաթիւ Հայ եպիսկոպոսներ կան, որոնց գոյութիւնը ո՛չ միայն պատմութեան, այլ և ժամանակակից սերունդին համար անյիշատակիլի դանցաութիւններ են:

Բայց Օրմանեան հասարակական դէմք մըն է եղած աւելի եւս հասարակական կեանքի որոշ ուղղութեան, ու հոսանքներու պատկանող մարդկանց համար Օրմանեան

եղած է և է՝ նաև մարմնացումը որոշ բարոյականի ու մտայնութեան:

Եւ հետեւարար անոր անհատականութիւնը նոյնապէս իր ներկայացուցած բարոյականին ու մտայնութեան՝ ըստ այնմ այ կ'ենթարկուի հասարակութեան և պատմութեան դատաստանին:

Այդ դատաստանին մէջ արդարութեան կշիւը բարձր բռնելու համար նախ պէտք է բնորոշել Օրմանեանի հասարակական դէմքը, մարմնացուցած ուղղութիւնն ու հոսանքը, և կամ նկայագիրն ու բարոյականը:

Օրմանեան Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Կ. Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուած է 1896 Նոյեմբեր 6ին, Աղբ. ժողովի Բ. նիստի մէջ: Զինքը Պատրիարքութեան կանչող այդ ժողովի կազմին, օրինաւորութեան և յարակից պառզաններուն չենք անդրադառնար:

Վերջիցնք միայն ժամանակն ու դէպքերը:

Այդ թուականը 1895-96 թուականներու Հայկական բնդիսնուր կոստումներու վերջընքեր օրերն էին:

Հայաստանի բարեկարգութեան պահանջներն ու բարենորոգութեանց 1895 Մայիսեան ծրագրի պաշտօնական բացատարարութեան յաջորդած էին Չարդերը՝ բոլոր հայաբնակ գաւառներուն մէջ: Համարը Հայաստանը կը բարեկարգէր Չարդերով:

Այդ ժամանակ Իզմիրկանն էր Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը, որ բողոքի ու պահանջի պարտականութեան մէջ թերանալով՝ երկաթի Պատրիարքի հոչակը ստացաւ:

Բայց պետութիւններու հակամարտ շահերը չկարողացան իրենց առերեւոյթ համաձայնութեան կերը պանկ ու Մայիսեան ծրագրի աակ թագնուած «Հայաստան առանց Հայերու» դիւսնագիտութիւնը յաղթանակելով

հարիւր հազարներու արեան ծովի մէջ թաղուեցաւ 4
 շարեկարգութիւն և ծրագիր, ու Համիտ անդամութեան
 նստու տէր մնաց զրուսեան: Յեղատիտութիւնը վիժե-
 ցաւ համաաւարած արձաւիրքով, ու բարեկարգութեան
 պահանջի՝ բայց ո՛չ մուրացիկ խնդրանքի պաշտօնական
 արտայայտիչը եղող Մատթէոս Պատրիարք ստիպուած
 եղաւ Համիտեան պատգամի թարգմանը եղող Հայ Վերե-
 լեկներու» անաշարկին առջեւ տեղի տալ ու հրատարի-
 իր Վարչութիւնով միասին:

Բողոքի չըջանին յաջորդեց՝ համակերպութեան ու մե-
 զայի, գրութեան ու պաղտանքի, երախտագիտութեան
 և օրհնեկներու չըջանը:

Նոր Պատրիարքը բնականաբար պիտի ըլլար այդ
 չըջանին համապատասխան գեկավար տարրերու մտայ-
 նութեան թարգմանը եղող անձնաւորութիւն: Ուստի
 նախ Պատրիարքական Տեղապահութեան կոչուեցաւ կի-
 ռավարութեան կողմէ նշանակուած առժամայ վարչու-
 թեան միջոցով Չամչեան Բարթողիմէոս Արքեպիսկոպոս:

Ենթադրելով որ հանգուցեալ Բարթողիմէոս Արքե-
 պիսկոպոսի անձնական յատկութիւնները, մտաւորական
 կարողութեան չափն ու Ազգային կեանքի վերաբերմամբ
 իր հայեացքները Հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն
 յայտնի են, վերջիշողութեան համար նոյնիսկ ամիսօր
 քանի մը խօսք աւելորդ կը սեպեմ:

Տեղապահի եռամսեայ պաշտօնավարութենէն և Իդ-
 միդեանի Երուսաղէմ աքսորուելէն յետոյ, Պատրիարք
 բնորուեցաւ Մազաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեան:

Յորչափ Համիտեան թէժիմը տեւեց, Օրմանեան Պատ-
 ռիարք մնաց:

Ո՛չ ոքի համար գաղանիք է որ ամբողջ այդ թէժիմի
 չըջանին Հայութիւնը, մանաւանդ Գաւառի Հայութիւ-

նը Օրէնքի հովանաւորութենէն դուրս ձգուած էր: Ո՛չ
 ոքի համար գաղանիք է՝ որ, եթէ 1895-96 թուական-
 ներու ընդհանուր կոտորածները չվերանորոգուեցան,
 բայց Հայութեան ընաճման քաղաքականութիւնը
 չդադրեցաւ ու շարունակուեցաւ սիստեմադիկ յարատե-
 ւութեամբ: Ու վերջապէս ոչ ոքի համար գաղանի է
 որ այդ չըջանին Համիտեան ոստիկանական - լրտեսա-
 կան թէժիմը առ հասարակ և ի մասնաւորի Հայ ժամա-
 նակակից սերունդին մէջ նկարագրի, բարոյականի ո՛ր-
 պիտի վատասերում առաջացուց:

Ահա այդ ամբողջ չըջանին մէջ Օրմանեան պատ-
 ռիարք մնաց, որովհետեւ Անոր անհատականութիւնը կը
 համապատասխանէր տիրող պայմաններու պահանջնե-
 թուն և բարքերուն:

Իրքե այդպիսին՝ Օրմանեան Արքեպիսկոպոս ո՛չ
 ամբաստանելի և ո՛չ դատապարտելի կրնայ ըլլալ:

Ամէն տիրող հոսանք, մտայնութիւն ու քաղաքա-
 կանութիւն իրեն համապատասխան մարդն ու դերակա-
 տարը կը պահանջէ: Հասարակական կեանքի համար
 բոլոր երկիրներու մէջ ալ բնական ու ընդհանուր կանոն
 է եզամ ասիկա:

Անկասկած որ ամէն մէկ տիրող մտայնութիւն և քա-
 յաքականութիւն իր ընդդիմադիր, հակադիր հոսանքն
 ունի և ունեցած է, բայց ո՛չ մէկ ընդդիմադիր կամ հա-
 կադիր հոսանք ու քաղաքականութիւն իրաւունք չկըր-
 նար համարել իշխող քաղաքականութեան կամ հոսան-
 քին հետեւողները մեղադրել և դատապարտել իբր յան-
 դապարտ:

Արդպէս և Օրմանեան չը կրնար իբր յանցաւոր ամ-
 բաստանելի և դատապարտելի ըլլալ համակերպութեան
 հոսանքի կամ քաղաքականութեան գործադրիչն ու ներ-
 իսյաղուղիչն ըլլալուն համար:

Բայց Օրմանեան եղաւ աւելին :

Օրմանեան շահագործեց համակերպութեան քաղաքականութիւնը : Օրմանեան չարաչահեց իր սնանական դիրքը յօգուտ իրեն ընտանիքին , սողզականներուն ու պաշտպանեալներուն : Օրմանեան ո՛չ միայն համակերպած՝ այլ և գործակից է գտնուած Համիտեան Րէժիմին : Օրմանեան լրտեսութեան բոյն է զարձուցած Պատրիարքարանը :

Այս է ամիտիւմը Օրմանեանի դէմ եղած ամբաստանութեան . այս ամբաստանութիւնն է որ անվիճելի կերպով հիմնաւորուած կը պատկերացնէ ներկայ հրատարակութիւնը որ մինչոյն ժամանակ ամիտիւմն ու պատկերացումն է նաև Ազգ. Ժողովի ԺԸԳ-Ինֆակ Նիստին :

Բայց նախ քան պաշտօնական ամբաստանութիւնը , Հայ Ժողովուրդը ինքն է որ ամբաստանած ու գտնուող պարտած է Օրմանեան Պատրիարքը :

Օսմանեան Սահմանադրութեան վերհրատարակելու լաչորդ օրէն սկսած յեղափոխական կեդարական հոսանք մը ցնցեց , ալեկոծեց Թուրքիոյ Ժողովուրդները , որ առանց սպասելու նոր ռէժիմի կարգադրութիւններուն , իրենց դիրքերէն ու պաշտօններէն վտարեց Համիտեան ռէժիմի յայտնի դերակատարները :

Իբրև այդպիսին վտարուեցաւ նաև Օրմանեան Պատրիարքը , որ Յուլիս 16ին ստիպուած դադրեցաւ Պատրիարքութենէ :

Ատով արդէն ինկած ռէժիմին կը յաջորդէ նոր շրջան եւ նոր մտայնութիւն :

Նորն ալ բնականաբար իրեն արտայայտիչ դէմքերը պիտի հրաւիրէր հրատարակ եւ ի գործ :

Նախ տեղապահ ընտրուեցաւ Մեծ Մարդասպանին երախտագիտութեան երկրպագութիւններ ըրած ըլլալու

ամբաստանութենէն զերծ եւ ամբաստիր մնացած միակ Արքեպիսկոպոսը—Իուրեան :

Օրմանեանի ամբողջ պաշտօնավարութեան շրջանին զաչրած Ազգ. Սահմանադրութիւնը վերստին գործադրութեան դրուելով կը վերակազմուի Ազգ. Ժողովը . կը վերադառնայ Երուսաղէմի Աքսորականը ու Իզմիրիտան միաձայնութեամբ կ'ընտրուի Պատրիարք :

Օրմանեանի վտարում եւ Իզմիրիտանի վերընտրութիւնին քն ըստինքեան բաւական են բացուած նոր Շրջանի մտայնութիւնն ու հոսանքը ըմբռնելու համար :

Վերակազմուող Ազգ. Ժողովը կը գումարուի եւ Ժողովրդական Դատաստանի արդիւնքը — վտարումը — իւրացնելով է որ Պատրիարքական ընտրութիւնը կը կատարուի :

Այս փաստը , այս իրականութիւնը , այս ձևը դատապարտութիւնը անջնջելի կը մնայ Ազգային տարեդրութիւններուն մէջ :

Ազգ. Ժողովը բաւականաչափ հապճեպ կերպով ամբաստանութեան կենթարկէ Օրմանեանը անոր յանցապարտ արարքներուն համար :

Ըստ երեւոյթին տարրիկնակ է անշուշտ որ նոյն Ժողովը յանգի իւր ամբաստանեալին եւ դատապարտեալին անսպարտութեանը . . .

Բայց վերարտադրելով երեւոյթները իրենց իսկական պատկերին մէջ , հետեւանքը կ'ըլլայ բնական :

Եւ արդարեւ ամբաստանութիւնը որոշուած նիստին մէջ անգամ Ժողովի մեծամասնութեան քողարկուած մտայնութիւնը զգալի կ'ըլլայ : Եւ պատճառը պարզ է :— Թրովհետև Օրմանեան մինակ չէր իւր պաշտօնավարութեան մէջ . ունեցիր էր իրեն հետ օրինական կամ տպօրէն Վարչութիւններ :

Այդ վարչութիւններու (միայն մէկ անգամ փոխուած) անդամները կամ Օրմանեանի մեղսակիցներն էին և կամ անոր դէմ պայքարելու քաջութիւնը չունեցող համակերպողներ:

Առաջին պարագան հաստատուելով՝ անոնք պիտի դատապարտուէին. իսկ երկրորդ պարագային՝ թէև պիտի ազատուէին պատասխանատուութենէ, բայց շահաբան պիտի պահէր իրենց վերագրուած անձնական արժանիքէն, հեղինակութենէն ու դիրքէն:

Այդ պատճառով ալ, գործակիցներու ամբաստանութիւնն ալ Նախագահի ամբաստանութեան միացնելու առաջարկն ըլլալուն պէս՝ Ժողովի մեծամասնութիւնը կը ծառանայ այդ առաջարկին դէմ և քովորոմիսի դիմելով, դադրած Վարչութեան ամբաստանութեան հարցի վճիռը կը վերապահէ Խորհրդարանական Քննիչ Յանձնաժողովի քննութեան արդիւնքին:

Ժողովի մեծամասնութեան այս վերաբերմունքն ալ իր բնական պատճառն ունէր:

Թէև Ազգ. Ժողովը վերակազմուած էր, թէև նոր տարրեր մուտք էին դտած հոն, թէև նոր շրջան էր սկսեր և Յուլիսեան յեղաշրջումի ազդեցութիւնը դեռ եւս միջնորդական մէջ կը թեւարկէր, բայց Ժողովի ստուար մեծամասնութիւնը ո՛չ միայն համակերպութեան շրջանի սերունդն էր՝ այլ եւ համակերպող տարրերէն էր կազմուած: Եւ ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ. Բէժիմի առ երեւոյթ փոփոխութիւնը չէր կրնար ջնջել տարիներու ընթացքին կազմակերպուած բարքերն ու մտայնութիւնը և ստեղծել նոր կիանքի սերունդ: Վերջնապէս արեւած էին հինի գործակիցները և շահակիցները, որոնք կը մասնակցին քուէարկութեան իրենց համակիրներով և անհատական բազմազան կապերով միացածներու հետ:

Ու բնական էր որ մարդիկ իրենք իրենց դէմ վճիռ արձակէին: Տարրական բանականութիւնը կը թելադրէր կամ հրաժարիլ եւ կամ արշիլիլ իրենք իրենց համար դատաւոր ըլլալէ. բայց ոմանց ձօն այդ բռնադատութիւնը, ոմանց մէջ կամեցողութիւնը և ոմանց մէջ ալ քաջութիւնը կը պահէր:

Այդ մեծամասնութիւնէն շատերուն համար Օրմանեանին ահամայ ամբաստանութեան տակ տոնուիլը քառութեան ժամանակաւոր նոխալի բնարութիւն էր՝ մինչև որ նոր պայմաններ ստեղծուէին զայն ալ փրկելու համար:

Նախ՝ ամբաստանութիւնը չձեռակերպուիլը հիմնական էութեան վրայ, կամ էութիւնը չի ձեռակերպուիլը համապատասխան պատշաճութեամբ կը կազմուի Քննիչ Յանձնաժողովը՝ որ ձօն երկու տարի այդ գործը ձգարգելէ յետոյ միայն տեղեկագիր մը կը կողմէ. ուր կը բացակայի ո՛ր և է իրական քննութիւն, առաջնորդուած ըլլալով միմիայն մէկ նպատակէ՝ — նպաստել ամբաստանեալին արգարացանը:

Տեղեկագրութիւնը կը զուգադիպի այն թուականներուն՝ երբ Յուլիսեան օրերու Սահմանադրական սգեւութիւնները անցեր և ազգին ներքին ինքնավարական կեանքին մէջ միևնոյն տարրերու կողմէն նիւթուած թէպէտ փոփոխութեան շարժումը մուտք էր ստացեր:

Այդ շարժման ո՛չ պատմութիւնը վերաբարձիւր և ո՛չ օրուայ Ազգային գոյութեան սոցնալը բնորոշող հետեւանքներուն վրայ կ'ուզեմ կանգ առնել: Հասարակութիւնը ինքք պարտաւոր է դէպքերը վերլիչիլ և օրուայ դրութեան պատճառներուն ու պատասխանատուութիւններուն մասին իւր եզրակացութիւնը բնել:

Միայն հետեւելով Ազգային Ժողովի զանազան փո-

իբրուն, կր յիշեցնենք որ բազմաբղէտ մեծամասնութիւնը կեղծոն անուան տակ, ինքզինքը հրապարակին ամբողջովին տէրը համարելէն յետոյ, Ազգ. Ժողովին Ատենապետութեանը կոչեց Օրմանեանական շրջանի վարչութեան Ատենապետը — Գ. Նորատուհեան :

Մայր Դիւանի այդ ընտրութիւնը արդէն յաղթանակն էր յետագարծին և կանխօրօք յայտարարութիւնը թէ Ժողովը ո՛չ միայն Օրմանեանական շրջանի վարչութեանց մասին քննութեան մտադրութիւն չկրնար ունենալ, այլ և վճռած է փրկիկ Օրմանեանը, որուն համար Հայ Մասուլի իրենց օրկանները զանազան ձևերով ու պատրուակներով, աստիճանաբար ու սիտէմաղիկ կերպով մտքերը նախապատրաստեցին :

Այս ամէնուն հետ մէկտեղ, նոյն այդ մեծամասնութիւնը, որ ինքզինք տէր կը համարէր Ազգին ճակատադրին և կ'իշխէր, չհամարձակեցաւ խնդիրը սեղանի վրայ դնել ու առաջնութիւն տալով վճիռը արձակել :

Քննիչ Յանձնաժողովէն յետոյ, խնդիրը մօտ տարի մըն ալ, մինչև 4 Դեկտեմբեր 1911, կը ձգձգուի Ատենապետաց Դիւանին մէջ : Այս թուականէն յետոյ ամբողջ տարի մըն ալ կը մնայ Ժողովի սեղանին վրայ մինչև որ պատեն առիթը կը ներկայանայ :

Այդ բարեպատեն առիթը կը համարուի Ազգային Գութեան Տագնապի ներկայ օրերը, երբ երկրին ենթարկուած աղէտներուն ընթացքը՝ Պետութիւնը հնքն ալ կը զբազի մեր գոյութեան հարցով, երբ նոյնիսկ արտաքին աշխարհը անով է ուշադրաւուած, — այս ստագնապին դիմազրուելու միակ սպեղանին պիտի ըլլար ներքին վէճերու և պատահուածի առիթներէ խոյս տալը : Եւ Ժողովին ընդգիմաղիր տարրերը այդպէս ալ կ'որոշեն :

Այս արամաղբութենէն օգտուելով է որ կեղծութիւնը

առաջնութիւնը կուտայ Օրմանեանի խնդիրն, նոյնիսկ մէկ նիստի մէջ անպատճառ վերջացնելու առաջադրու թեւանք :

Եւ արդէն մամուլը յայտարարած էր թէ ինչո՞ւ է նախքան Ժողովը իր վճիռը արձակելը՝ արդէն տապաքրական քրօքով ու չերկրանքով կը տարածանէին թէ Օրմանեան նախկին Պատրիարքը կաթողիկոսի կողմէ նշանաբուած է Եղիպտոսի կամ Երուսալայի հովիւ, ու ատոր հետ նաև ընդնէ ընթան հաղորդուած այլ լուրեր, որոնք մէկ նպատակ ունէին, ցոյց տալ թէ օրուայ տագնապին մէջ Օրմանեանի անձնաւորութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն է, փրկութեան առաջնորդող հեղինակութիւն մըն է : Քու այս յերկրանքներն ու տարածանութիւնները նուիրագործելու համար կը զուգադիպի պաշտօնական ուրիշ հիջադէպ մըն ալ — Հայկական Նահանգներու բարեկարգութեան ծրագրի մասին խորհրդակցելու համար Նախարարութիւնը խորհրդակցութեան կը հրաւիրէ «Հայ Երեւելիներ»-ու հետ և Օրմանեանը : Խորհրդակցութիւններ կը կատարուին հրաւիրեալներու հետ, ներկայութեանը լեզգային Ժողովի Ատենապետին՝ որ մինչև ինչ Ժամանակ Արտաքին Գործերու Նախարարն է :

Օրմանեան պաշտօնապէս բեմի վրայ հանուած էր ուրիշ նախ քան ընդհ. Ժողովի կողմէ վճիռ տրուելը : Լեզգեօք վերասին այն ժամանակներու մէջ կ'ապրինք, ուր Օրմանեաններ են հարկաւոր, ինչպէս Համբուեան շրջանին մէջ . . . :

Եւ սակայն ժամանակը բնորոշող դիմը դեռ վճռական չէ՝, ինչպէս ընդհ. Ժողովի վճիռը՝ որ օրինական բլլայի օտս հեռի է : Օրինական չէ ո՛չ միայն այն պատճառով որ նախկին դ սուպարսութեան վճիռին հակապիտի կը մնայ նախկին վճիռը իր ուժին մէջ, ո՛չ մի-

այն և այն պատճառով որ ներկայացուած պաշտնական փաստերն ու ամբաստանութիւնները չեն բնութարարում, քրոն նուիրներ չէ՛րրացուած և ժողովը ստանց մասին լուր քեռմբ է անցւած, այլ և այն օրինական պատճառով որ ժողովը իր ժըրտ նիստին մէջ վճիռ արձակած պահուն վճեող ձայներու օրինական կամ կանոնական քի չէր ներկայացներ:

Ժողովը վճեած է 4ի դէմ 28 քուէով: Այդ 28ի մէջ կան Օրմանեանական Վարչութեանց անդամներ և ամբաստաններ՝ որոնք չէին կրնար քուէարկութեան մասնակցել արդարադատութեան ո՛չ մէկ սկզբունքի ու օրէնքի խոյառութեամբ: Ժողովին վճիռը Օրմանեան չէ ո՛չ միայն քուէարկութեան մասնակցողներու անձնական նախաձեռնութիւններուն պատճառով, այլ և պահանջուած օրինական թիւին պայմանով:

Ստանանադրական բացարձակ դրամադրութեան չափ կատող նոյնիսկ ներքին Կանոնագրի համաձայն 36 որոշող ձայներու ներկայութեամբ միայն կարելի է վճիռ կամ որոշում արձակել: 28 թեր 4 դէմ քուէներու զու մարը 32 է, կանոնական թիւէն 4 պակաս: Ժողովը բացուեր է 65 Երևոյթիւններու ներկայութեամբ, բայց քուէարկութեան միջոցին չէ՛ր ստուգուած ներկաներու ինչդէս և քուէարկութեան մասնակցողներու ու ձևու պահներու թիւերը: Նիստը բացուած պահուն 65 ներկաներու համեմատութեամբ 28ը անուպի չնչին փոքրամասնութիւն մըն է որ ո՛չ մէկ օրէնքով մեծամասնութեան արժէք կրնայ ստանայ:

Այս բոլորէն բացայայտ կ'երևի որ թէև փակ դռններու ետև փորձուցու փակել Օրմանեանի խնդիրը բաց ան կը մնայ բաց Հանրութեան կային եւ Հանրութեան Գաղտնախնայ անօրէ:

ՀԵՐԱՍԵՐԱԿԻՐԸ

Ք Ն Ն Ի Զ Յ Ա Ն Զ Ն Ա Ժ Ո Ղ Ո Վ Ի Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր Ը

Օրմանեան Խեղրին հետեւողականօրէն մտտեմալու և Ազգային ժողովի մեծամասնութեան պատկերն ու տրուած վճիռին ապօրինի և անարդար հանգամանքը պայծառօրէն ցոյց տալու համար, հարկ է որ հասարակութիւնը ծանօթանայ Բնիչ Յանձնաժողովի տեղեկագրին գլխաւոր գծերուն, որ քննադատութեան դիմաւոր-ապարկանքէն մէկը դարձաւ ընդդիմադիր երեսփոխաններուն:

Կը բաւականանանք մէջ բերել միայն Օրմանեանի դէմ եղած ամբաստանութիւններն ու Յանձնաժողովի եղբակցութիւնները որ ինքնին կըբաւէ ներկայացնելու համար Յանձնաժողովին վարձն ու դէրձն՝ որովհետեւ հարցաքննութեանց յատկացուած էջերը առանձին հետադրութիւն մը չեն ներկայացներ:

ԱՄՐԱՍՏԱՆՈՒԹՅԱՆՅ ՅԱՆՆԸ

- Ա. — Օրմանեան Մ. Իրր Հակասամանադրական
1. Ուխտադրութիւնը.
 2. Միեւնոյն ժողովով բոլոր գործերը վարելը.
 3. Առանց Վարչութեան հաւանութեան Տեսուչ Խորհուրդներ անստանալը.
 3. Տեսուչ Խորհուրդներու գործերուն միջամտելը.
 4. Աստուանայ Քաղաքական Խորհուրդներ կազմելը և Տեղապարհներ նշանակելը.
 5. Կանոնաւոր Ազգային ժողովի փոխարին գաղտնագրի ժողով գումարելը.

այն և այն պատճառով որ ներկայացուած պաշտնական
փաստերն ու ամբասանութիւնները չեն բնութագրում, քան
նութիւնը չէ բացատրում և ժողովը ստանց մասին լռու
քեամբ է անցւում, այլ և այն օրինական պատճառով որ
ժողովը իր ժԸԸ նիստին մէջ վերա արձակած պաշտօն
վճող ձայներու օրինական կամ կանոնական քի չեն
ներկայացներ:

Ժողովը վճռած է 4ի դէմ 28 քուէով: Այդ 28ի մէջ
կան Օրմանեանական Վարչութեանց անդամներ և ամ
բասանները որոնք չէին կրնար քուէարկութեան
մասնակցել արդարադատութեան ո՛չ մէկ սկզբունքի ու
օրէնքի խղիւղութեամբ: Ժողովին վճիտը Օրմանեան չէ
ո՛չ միայն քուէարկութեան մասնակցութեամբ անձնական
նախաձեռնութեամբ պատճառով, այլ և պաշտօնաբար
րինական իրի ին պայմանով:

Սահմանադրական բացարձակ դրամադրութեան հա
կասող նոյնիսկ ներքին կանոնագրի համաձայն 36 որո
շոյ ձայներու ներկայութեամբ միայն կարելի է վճիտ
կամ որոշում արձակել: 28 թեր 4 դէմ քուէներու դու
մարը 32 է, կանոնական թիւէն 4 պակաս: Ժողովը
բացուեր է 65 ներկայութեամբ ներկայութեամբ, բացի
քուէարկութեան միջոցին չէ ստուգուած ներկայներու
ինչպէս և քուէարկութեան մասնակցութեամբ ու ձեռն
պահներու թիւերը: Նիստը բացուած պահուն 65 ներ
կաներու համեմատութեամբ 28ը արմատի չէին փոք
րամասնութիւն մըն է որ ո՛չ մէկ օրէնքով մեծամաս
նութեան արժէք կրնայ ստանայ:

Այս բոլորէն բացառապէս կ'երեւի որ թէև փակ դռն
բու Լաւր փորձուեցաւ փակել Օրմանեանի խնդիր
բաց ան կր մնայ բաց Լաւրուբեան Խոյնին եւ Լաւ
րութեան Կատարանին առջեւ:

ՀԵՍԱՍԵՍԱՆՈՐ

Ք Ն Ն Ի Չ Յ Ա Ն Չ Ն Ա Ժ Ո Ղ Ո Վ Ի Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր Ը

**Օրմանեան Խնդրին Տեսեւողականօրէն մօտենալու և Ազ
գային Ժողովի մեծամասնութեան պատկերն ու տրուած վճիտին
ապօրինի և անարդար հանգամանքը պայծառօրէն ցոյց տալու
համայ, հարկ է որ հասարակութիւնը ծանօթանայ Գննիչ Գործա
ժողովի տեղեկագրին գլխաւոր զճերուծ, որ քննադատութեան
գլխաւոր ապարկանքէն մէկը դարձաւ ընդդիմադիր երեսփո
խաններուն:**

Կը բաւականանանք մէջ լեւրի միայն Օրմանեանի դէմ եղած
ամբասանութիւններն ու Գննիչաժողովի եզրակացութիւնները
որ ինքնին կը բաւէ ներկայացնելու համար Գննիչաժողովին գործն
ու դէմը, որովհետեւ հարցաքննութեանց յստիացուած էջերը
ուսանձին հետաքրքրութիւն մը չեն ներկայացներ:

ԱՄՐԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆԵՆՑ ՑՍՆԵՐ

Ա. — Օրմանեան Մ. Իբր Հակասամակայրական

1. Ուխտագրութիւնը.
2. Միևնոյն ժողովով բոլոր գործերը վարելը.
3. Առանց Վարչութեան հաւանութեան Տեսուչ Խոր
հուրդներ անուանելը.
3. Տեսուչ Խորհուրդներու գործերուն միջամտելը.
5. Իւստիաց Քաղաքական Խորհուրդներ կազմելը և
Տեղապարներ նշանակելը.
6. Գննիչաժողովը Ազգային Ժողովի փոխարին գաղտա
կի գողի ժողով գումարելը.

Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութեան իրն-
գիրը ծագում կ'առնէ՝ արդարութեան գործոց նախա-
րարին 1896 Հոկտեմբեր 19 թուակիր հրամանագրէն,
ուղղուած Պատրիարքական Տեղապահ Բարթողիմէոս
Ս. ին, ուր ըստւած է՝

«... Կը հրահայտւի որ նախորդ Պատրիարքին հրա-
ժարած ատեն գործէ ձեռնթափ եղող Բաղաքական Ժո-
ղովոյ անդամոց յարմարագոյններէն բաղկացած նուազ
թուով մարմնոց մը կողմէ Զեր Սրբազնութիւնն և կամ
ուրիշ արժանաւոր մը Պատրիարք ընտրուելէն անմիջա-
պէս վերջը՝ Պատրիարքարանի կանոնադրութեան պէտք
եղած բարեփոխումներն ևս որոշուին և ներկայանան
վաւերացման...»:

Եւ նոյն թուի Հոկտեմբեր 25 թուակիր հրամա-
նագրէն, ուր կ'ըսուի՝

«... Ժողովին յարմարագոյն դտած անձը զարձակ
Ընդհանուր Ժողովոյ ընտրութեան ենթարկուելէ և ըստ
օրինի որոշուելէ (ետոյ՝ անմիջապէս Ազգային Ներքին
Կանոնադրութեան վերաքննութիւնն ևս որոշուի և
առաջարկուի)»:

Իրողութիւնն այս ըլլալով, Յանձնաժողովս անհիմն
նկատեց Տ. Գրիգորիս վրդ. Պալաքեանի այն ամբաս-
տանութիւնը ևս, թէ «Օրմանեան Ս. Սահմանադրա-
կան ուխտը խեղաթիւրած է»:

Բ.— Թագրիւրները միևնալ ստորագրելու պարագան
ստոյգ է և սակայն չկրնար ամբաստանութեան նիւթ
կազմել, քանի որ ընկալեալ սովորութիւն դարձած է
այդ ընդհանրապէս, ինչպէս որ արդի Ս. Պատրիարք
Հայրն ալ մինակ կ'ստորագրէ իր մատուցած թագրիւ-
րները, առանց որոշող ժողովներու ատենանին ստորագ-
րութիւններով վաւերացնելու:

Գ.— Այցեւորմով քահանայացեալու ամբաստանու-
թիւնը, որ ըստ Տ. Գր. վրդ. Պալաքեանի, իբր թէ
այս կ'ամ այն ազդեցիկ անձէն ստացած սյցաքարափ մը
հիման վրայ նախկին Պատրիարքը կ'արածնէ եղեր ինդ-
րոյ տարկայ անարժան անձը քահանայ ձեռնադրել:

Յանձնաժողովս չկրնալով Պալաքեան Հայր սուրբէն
ստուգել ակնարկուած քահանային անձը և սակայն՝ իր
ձեռնադրութեան արտօնութեան վրայ ժամանակին զրոյց-
ներու տեղի տուող քահանայի մասին ժողովականաց
գիտակցութեան ղիմուելով, յայտնուեցաւ որ Գուղիուն-
ճուքի Տ. Յակոբ (Օգսէն) քահանայ Մնակեանին կը վե-
րաբերի:

Իրմեց նախկին Կրօնական ժողովներու ատենագրու-
թիւններուն, ուրկէ պարզուեցաւ հետեւեալը՝

— 1907 Նոյեմբեր 13 ին տեղի կ'ունենայ Կրօնական
ժողովի 11^{րդ}, նիստը, նախագահութեամբ Օրմանեան Ս. ի
և ի ներկայութեան 2 Արքեպիսկոպոս, 2 վարդապետ և
4 քահանայ ժողովականներու:

Ժողովի 14 օրակարգերէն 11րդն է «Տեղեկագիրը
Տ. Միքայէլ քահանայ Աշճեանի», «որով կը յայտագրէր
թէ՝ Գուղիունճուքի քահանայացու տիրացու Օգսէն
Մնակեանն ցարդ ի վարժութիւն իրեն յանձնուած ընծա-
յացուներուն, ամէնէն յաջողակն է, կարգացածը կը
հասկնայ, ընթերցումը և ստուգանութիւնը շատ լաւ,
զիտէ չորս գործողութիւնները, ունի հմտութիւն թէ՛ ի
կրօնականս և թէ՛ ի ծիսականս և չզիտացածներն ուսանե-
լու համար հետաքրքրութիւն ունենալով գրեթէ մէկ
ամսուան մէջ բաւական աշխատութեամբ գտնու ուսու-
րատ բաւականին»:

Ապա ատենագրութիւնը կը շարունակէ՝
«Ժողովս Տ. Միքայէլ Հօր այս լրացուցիչ տեղեկա-

զբրին վրայ որոշեց արժանել Գուզկունձուքի քահանայացուին ձեռնադրութիւնը և յատեան հրաւիրելով՝ Ամեն Ս. Նախագահը Պահպանիչով մը օրհնեց զայն»:

Այսպիսով սոյն ամբաստանութիւնը կը հերքուի:

Դ.— Տեսուչ Խորհուրդներու, Հոգաբարձութեանց, Թաղական Խորհուրդներու և Գաւառական Ազգ. Վարչական մարմիններու մասին եւ ընդհանուր առմամբ Ազգ. Սահմանադրութեան սրամագրութիւնները կէս առ կէս գործադրած չըլլալու ամբաստանութիւնը՝ ինչ ինչ կէտերու մէջ իրուացի է:

Եւ սակայն երբ աչքի առաջ կ'ունենանք քաղաքական այն դժնդակ կացութիւնը, որուն մէջ կը պաշտօնավարէին նախկին Պատրիարքը և ժամանակակից Վարչութիւնները.— երբ տաճկահայ օտարին բնաջնջումին Համիտական քաղաքականութիւնը ամենախիստ թափով կը հետապնդուէր, ծանրանալով ու ճնշելով այն բոլորին վրայ, ինչ որ հայկական դրոշմ կը կրէր, մինչեւ անգամ «Հայաստանեայց», «Ազգային» և այլ այս կարգի անմեղ բառերն արդիւիւով.— երբ Ազգ. Սահմանադրութեան և վերաքննութեան և այս առթիւ առաջ զայլիք անխուսափելի սեղմումներուն մղձաւանջը Գամօկլեան որի պէս կախուած էր Ազգ. Պատրիարքարանի գլխուն.— երբ յաճախ հնարաւորութիւն չկար՝ Սահմանադրական մարմինները երեւան բերելու համար կարեւոր գումարումներն իսկ ունենալ:

Եւ նկատելով որ այնու ամենայնիւ Օրմանեան Ս. ի օրով կատարուած են բաղմամբիւ ընտրութիւններ թէ՛ Կ. Պոլսոյ մէջ և թէ՛ գաւառները, ինչպէս որ Յանձնաժողովի թղթածրարին կցուած ցանկէն ալ կ'երեւայ:

Այս բոլորէն Յանձնաժողով սա համոզումը զոյացուց թէ՛ ընդունելով հանդերձ որ Սահմանադրական օրէնքը

տանադիօրէն գործադրուած չէ և շատ անգամներ դիտակցարար զանցառութեան են դրուած անոր տրամադրութիւնները, բայց վերոյիշեալ պատճառարոնութեանց հիման վրայ Յանձնաժողովս դասապարտելի չցճներ Օրմանեան Ս. ի այս ընթացքը: Իսկ Սահմանադրութիւնը գործադրելու եղանակին քննութիւնը համարատուութեան կը վերաբերի:

Ե.— Կարապետ Բանանայ Թեյլալեանի խնդրին առթիւ կատարուած քննութիւնը ցոյց տուաւ.

Որ 1906 Դեկտեմբեր 12ին, Կրօն. Ժողովը իր ԺԱ. նիստին մէջ նկատողութեան է ստած Կեսարիոյ առաջնորդ Ս. ին տեղեկագիրը և «Նկատելով որ քահանան յանցելուն առանց առաջնորդ Ս. ին հաւանութեան և ժողովրդեան ընտրութեան ու հաճութեան, գաղտագաղտ ձեռնադրուած է ի Սիւս, նկատելով որ ուր որ պաշտօնավարութեան զացած է, գայթակղութիւն պատճառած է, վերջապէս նկատելով որ Կարապետ էֆէնտի Գաղաղեանի աղջկան նշանախօսութիւնը հարստեաց շաբթուն անսակ տեսակ զրպարտութիւններով ևս ընել աւելով զայն կը ժախջնէ առանց առաջնորդարանի գիտութեան՝ ուրիշ երիտասարդի մը հետ պակելու բանի, որոշեց միանգամընդմիջա իր քահանայական կարգէն լուծեալ հուշակել զայն ապագային մէջ չընդունելու պայմանով, և զայս հաղորդել Ս. Առաջնորդին ի գործողութիւն»:

Կրօնական Ժողովի այս նիստին ներկայ չէ եղեր Նախագահը Օրմանեան Ս., տկարութեան պատճառով:

Այդ որոշումը տրուելէն 6 օր յետոյ, այն է Դեկտ. 18ին, Օրմանեան Ս. հետեւեալ գրութիւնը կ'ուղղէ Կեսարիոյ առաջնորդ Տ. Տրդատ եպ. Պալեանին՝

«Ազգ. Կեդր. Վարչութեան Կրօն. Ժողովը կարգաց

անդւոյց Տ. Էտրապետ քննյ. Թէլլալեանի արարքներու նկատմամբ ձեր կատարած քննութեան Նոյեմբեր 11 թուակիր մանրամասն տեղեկագիրը: Ժողովը նկատելով որ (*)... իր քահանայական կարգէն լուծել պատշաճ ճանչցուեցաւ, բայց մենք առ այժմ կարգադրութիւնը բաւական համարեցինք, զուցէ զգաստանայ, թէ ոչ կարգադրութեան վճիռը կը գործադրէք»:

Այնինչ ամբաստանող Տ. Գրիգորիս Վ. Պալաքեան կըսէ թէ՛

«Կեսարացի Կտրապետ քննյ. Թէլլալեանի կտրգալուծութեան խնդրոյն մէջ Կրօնական Ժողովոյ որոշման հակառակ Օրմանեան Ս. կրկին կարգ տուաւ, ժողովոյ տանադրութիւնն եղծելով և «կարգալոյծ» բառը «կարգաղուրդ» դարձնելով իր ձեռագրով: Եւ Թէլլալեան քահանան ցարդ կը քահանայագործէ»:

Յանձնաժողովը առանձին գրութեամբ մը կը զիմջ Օրմանեան արքեպիսկոպոսին այս մասին: Տրուած պատասխանին վրայ հարկ կ'ըլլայ Օրմանեան արքեպիսկոպոսի հաղորդած վերջին տեղեկութիւնը եւս ստուգել, ուստի նախկին Վարչութեան Կրօնական Ժողովին աստեղծութիւնները քննելով կը տեսնուի որ 1907 Հոկտեմբեր 23ի Խ. նիստի օրակարգին երկրորդ խնդիրն եղած է՝

«Խնդրագիր Կեսարիոյ փիրոնաղուրդ Կտրապետ քննյ. Թէլլալեանի»:

«Նիստին ներկայ են Նախագահը՝ Օրմանեան Ս., և 10 ժողովականներ, ի թիւոց որոց 3 եպիսկոպոս, 2 վարդապետ և 5 քահանայ:

(*) Ծ. — Ըստ վերոգրեալին թուելով:

«Ահաւասիկ ժողովին որոշումը:

«Ժողովս նկատելով որ 1906 Գեղեկեմբեր 12ի նիստին մէջ պաշտօնէ դադրեցուցած է զայն ի զգաստութիւն և անտի միջև ցայսօր ուրիշ նոր դանդաւ մը չէ հառած անոր նկատմամբ, բաւ համարեց անոր 10 ամսեան պաշտօնադրութիւնը և որոշեց զրել Կեսարիոյ Ս. Առաջնորդին որ արձակէ զայն արգելքէ»:

«Ուստի Յանձնաժողովը սոյն ամբաստանութեան մէջ որ և է դատապարտութեան հիմք չըտններ: Նկատելով որ Կրօնական Ժողովը ընդունած է այդ կտրգաղուծութիւնը, իր Խ. նիստին մէջ և բաւեր փոխելու համար Օրմանեան Ս. տանադրութիւնը եղծած չէ, ինչպէս քննութիւնը ցոյց տուաւ»:

ՀԱՇՎՈՒՄԱՆ ԿՆՆՈՒՄՆԵՐ

«Նախորդ Քաղ. Ժողովը (Գարեան էֆ. ի Ատեմապետութեամբ) Յանձնաժողովիս կազմութեան նպատակն ու բնոյթը տարբեր կերպով ըմբռնելով յաճախ մեզ կը չփոթէր Հաշուեքննիչ Յանձնաժողովի մը հետ և Օրմանեան Ս. ի պաշտօնավարութեան ժամանակին վերաբերեալ կարդ մը հաշուական խնդիրներ, որպիսիք են, օրինակի համար, Սըլլանտիտի, Անարօնիկ Իօանէսքուի կաակին, Մուշի և Կարնոյ առաջնորդներուն, Մեղիքեան էֆ. ի և այլոց հետ առնչութիւն ունեցող խնդիրները, — ասոնք կը զրկէր մեզ ի քննութիւն: Յանձնաժողովս ամէն անգամ ալ կ'ստիպուէր պէտք եղած մակագրութեամբ վերադարձնել զանոնք Վարչութեան, նկատել տալով թէ մեր պաշտօնը չէր քննել Օրմանեան Ս. ի պաշտօնավարութեան համարատուութիւնը և հաշիւները, այլ լոկ իր դէմ եղած այն ամբաստանութիւնները, որոնք Ազգ. Ժողովի կողմանէ կը յղուէին մեզ ի քննութիւն»:

**ՕՐԾԱՆԵԱՆ Ս.Ի ՀԱՄԱՐԱՏՈՒՌՈՒԹԵԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԵՆԴՈՒՐՆԵՐ**

«Յանձնաժողովս սոյն կերպով վարուեցաւ նաեւ այն խնդիրներուն ու «ամբաստանութեանց» հետ, որոնք Օրմանեան Ս.ի կամ անոր պաշտօնակից Վարչութեանց համատուութեան կը վերաբերէին:

Այդ կարգին կը պատկանէին՝

1.— Իզգէթ և Թահսին փաշաներուն հետ Օրմանեան Ս.ի ունեցած յարաբերութեանց պարագան:

2.— «Իրեն և իրեններուն պատուանշաններ տանելը»:

3.— Օրմանեան Ս.ի «ղիմողներուն վոքնաուելուն» պարագան:

4.— Պատրիարքարանի մէջ կասկածելի անձեր ու լրատներ պահելու պարագան:

5.— Պատրիարքական պաշտօնէն չհրաժարիլը, երև.:

Այս բոլորը համարատուութեան մաս կազմելուն, ի հարկէ առանձին քննութեան պիտի ենթարկուին»:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺՈՂՈՎԱՆՆԵՐԸ ՍԱՍՏԵԼԸ,
ՍՆՈՆՑ ՍՊԱՌՆԱԼԸ ԵՒ ՀՐԱԺԱՐԻՒ ՌԻՋՈՂՆԵՐԸ
ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹԵԱՄԻ ԱՐԳՈՒՄԸ**

«Քննութիւնները ցոյց տուին որ այդ ամբաստանութիւններէն որ և է մին հիմնուած չէ իրողութեանց և փաստերու վրայ. ամբաստանողներն ալ որ և է կերպով չկարողացան ըստանին հաստատել:

Ուստի և Յանձնաժողովս Դասապարտութեան երկու նկատելի չգաւ այդ ամբաստանութեանց մէջ»:

**ՍԱՍՈՒՆԻ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ ՏՆՂԵԿԱԳԻՆ
ԱՆՅԱՅՏԱՅՈՒՄԸ**

«Յանձնաժողովիս կողմանէ այս առթիւ եղած ընդարձակ պարտումները ցոյց տուին որ Սասունի ջարդին տեղեկագիրները ոչ միայն անյայտացած չեն, հազա մասնաւոր հոգածութեամբ և խնամքով պահուած են անոնք, թուով 30 հատ, գրուած Տարօնի և Կարնոյ առաջնորդներուն ու զանազան աղագայիններու կողմէ: Մանրակրկիտ քննութիւն մը բանալով տեսնոք որ յիշեալ տեղեկագիրները օր օրին մակադրուած են Օրմանեան Ս.ի ձեռքով, պատշաճաւոր յղումները կուտարած, ժողովներն անոնցմով զբաղեցուցած և վութաջանութեամբ ընթացք տուած է բողոքի գործին:

Ա. Գասպարեան էֆ. ինքն ալ ի վերջոյ, իր բնականոցի ցուցմունքներուն մէջ, սրբապրեց զայն լսելով՝ «... Տեղեկագիրներն «անյայտացուցած» ըսելով, ըսել կ'ուզեմ թէ «Վարչութեան չէ ներկայացուած»:

Թէև և այս մեղմացուցած ամբաստանութիւնն ալ սեւ կերպով չհաստատուեցաւ, քանի որ, ինչպէս քիչ վերը ըսուեցաւ, Օրմանեան Ս. օրը օրին զբաղեցուցած է Վարչութիւնը Սասունի ջարդին տեղեկագիրներով:

Ուստի Յանձնաժողովս սոյն ամբաստանութիւնը թողուց անհետեւան:

ՍՂԹԱՄԱՐԱՆՑ ՌՄԲԱԿՈԾՄԱՆ ԱՌԹԻ ԼՈՍԸ

«Յանձնաժողովս ի սկզբանէ անտի կը տեսնէր երկու ամբաստանողներուն անհաշտ հակասութիւնը: Մինչդեռ Ա. Գասպարեան էֆ. իր ձայնակիցներով կ'ըսեն թէ Օրմանեան Ս. լուծիւն պահած է, էքսէրճեան քահանան թողրիւր առած ըլլալը կը մատնանչէ:

Բնութիւնը ցոյց տուաւ թէ Օրմանեան Ս. ո՛չ միայն լռած չէ Աղթամարայ դէպքին առթիւ, այլ մեծ կորովով բողոքած և իր պահանջներն այն հետապնդած է։
Ուստի այս ամբաստանութեան ուղղակի հակառակն է որ կը նաստառուի։

**ՄԻՋԱԳԻՒՒՂԻ ԵՒ ՊԵՇԵԿՍԵՐԻ
ԴԵՐԵՋՄԱՆԱՏՈՒՆՆԵՐՈՒՆ ԽՆԳԻՐԸ**

Յանձնաժողովս այս բոլորն ուսումնասիրելէ յետոյ նկատելով՝

Որ Պէշիկթաշի գերեզմանատան յանձնումը սրոյշուած է Ազգ. Ժողովով և Կաթողիկոսական կոնդակով,

Որ Ռոսիէր Եաղըճեանի յայտարարութեան հիման վրայ խստիւ կը պահանջուէր յանձնումը,

Որ քաղաքապետ Ռէշիտ փաշայի 1906 Ապրիլ 11, Յունիս 26 և Սեպտեմբեր 27 հրամանագիրը նոյնը կը պնդեն,

Որ Աստուծոյ ժողովն ալ իր 1906 Մարտ 22ի ՄժԲ նիստին մէջ որոշած է յանձնել և ըստ այնմ յանձնարարած է Օրմանեան Ս.ին գործադրել տալ տոյն սրոյշումը,

Որ այնու ամենայնիւ Օրմանեան Ս. յաջողած է բանակցութեանց այնպիսի լնթացք մը տալ, որ դահլնկէց Սուլթանը հա է կեցած իր մտադրութենէն, որով Պէշիկթաշի գերեզմանատունը մնացած է ազգին։—

Յանձնաժողովս դասապարտութեան հիմունք չգտնելու այս ամբաստանութեան մէջ։

**ԱՐՄԵՆԱԿ ԳՍԲԿԷՑՁՅԱՆԻ
Ս Պ Ա Ն ՈՒ Թ Ե Ա Ն Խ Ն Գ Ի Ր Ը**

«Չնաստատուիր այն ամբաստանութիւնը թէ գործը հետապնդելու համար Չպղաքեան էֆ. Օրմանեան Ս.ի դիմում ըրած և Օրմանեան Ս. ալ մերժած ըլլայ»։

ԼԱՆՉԵՑ ԴԱՇՈՒՍԾ ԼԵՈՒԳԻՐԸ

«Յանձնաժողովը նկատելով՝

Որ ինչքան ալ Լանչի խաղաղութեան Միջազգային Վեհաժողովը սրամաղիր չլլար դրադիլ դինքը բազկապընսոց պետութիւններուն ներքին ինքիրներով,

Որ ինչքան ալ այդ ժողովին ըլլուելիք դիմում մը դատապարտուած ըլլար անուշաղբութեան, այնուամենայնիւ Տաճկահայ Ժողովուրդը 1899ի իր օրհասական վիճակին մէջ, երբ անոր պատմանհատական գոյութիւնը վտանգի ենթակայ ըլլալով՝ նա յուսահատական ճիգեր կ'ընէր սեէ կերպով կեանքի, գոյքի և պատուի ապահովութիւն մը ձեռք բերելու համար, ինչ որ Չերազ էֆ.ի պատգամաւորութեան նպատակը կը կազմէր։

Որ այդպիսի դիմում մը դատեսխիչ և սիտիարար աղբեցութիւն ունենալով Տաճկահայոց հոգեկան սրամաղբութեան վրայ, զայն չեղտքացնելու բնոյթ ունեցող հեռագիր մը քաշուելը Օրմանեան Ս.ի կողմանէ՝ Յանձնաժողովս ձայնորո մեծամասնութեամբ լանցանք կ'ընարէ, ըլլայ մինչեւ իսկ դիմումին մերժուելէն յետոյ և դիմանալով հանդերձ թէ իր հեռագիրը սեէ կշիւ պիտի չունենայ, մանաւանդ որ այդ հեռագիրը քաշուած է առանց Վարչութեան կանխահաճ հաւանութեան, քանի որ այս մասին Օրմանեան Ս.ի ցուցմունքները

չհաստատուեցան, համաձայն Մ. Ասատեան և Պ. Կիւլ-
պէնկեան էֆ.ներու զրուար և բերանացի լուսաբանու-
թեանց:

Եւ սակայն, միւս կողմանէ նկատելով՝

Որ բոլորովին անհիմն է այն ամբաստանութիւնը թէ
Օրմանեան Ս. «գոհունակութիւն» յայտնած է իւր հե-
ռագրին մէջ հանդէպ Համիտեան բռնակալութեան:

Որ սխալ է նոյնպէս կառավարութեան «չորհնակա-
լութիւն» յայտնած ըլլալը, ինչպէս կ'երեւի հեռագրին
բովանդակութենէն:

Որ կառավարութեան նախորդ ղեկիւմին մէջ, նմա-
նորինակ պարագաներու տակ, անմեղ ու ծայր աստի-
ճան տառապեալ Հայ ժողովուրդին վրայ դժոխային
հարստահարութեանց, ճնշումներու և բնաջնջման մե-
թոտներու կիրառման սպառնալիքներ ի գործ կը դրուէին
Ազգ. Պատրիարքարանի վրայ՝ հարկադրելու համար
դայն որ կառավարութեան ցանկացած եղանակով հե-
ռագրուի, ուղուած սեղը,

Որ ըստ այսմ անխուսափելիորէն սպառնալից ու
վտանգաւոր դիրքի մը մէջ պիտի գտնուէր Տաճկահա-
յութիւնը՝ չհեռագրելը բռնակալ Համիտի կողմէ հա-
կապեալական ցոյց մը նկատուելով ու մինչև իսկ գու-
ցէ նորանոր ժողովրդական աղէտներու առիթ ապսլ՝

Որ Ապտ-իւլ Համիտ, սաստիկ կասկածոտ բնութեան
ու խառնուրդին բերմամբ, որքան ալ հաւատարմութեան
արուէին թէ Վեհաժողովը Հայկական Հարցով չպիտի
զբաղէր՝ նորէն տագնապի մէջ էր, աչքի առաջ ունե-
նողով այն պարագան, որ «Հայոց պատգամաւորը»
յաջողած էր օ և է կերպով մանել Վեհաժողով և իր
բողոքագիրը ներկայացնել:

Որ այս պայմաններուն ներքեւ քաջուած այդ հե-

ուղիրը՝ թերևս Համիտին կասկածները փարատելով և
Տաճկահայութիւնը նորանոր ճնշումներու չենթարկելու
մտքով չէր կրնար պատճառ եղած ըլլալ պատգամաւո-
րութեան մերժուելուն կամ անոր նպատակին անյաջո-
ղութեան:

Այս բոլոր նկատումներուն հիման վրայ Յանձնաժո-
ղովս Օրմանեան Ս. ի սոյն յանցանքը դատաւարտութեան
առարկայ չընդունելով ներքի կը համարէ, ճայնորու-
մեծամասնութեամբ:

**ԿԱՐՍՊԵՏ ՏԷՐՈՒՆԵԱՆԻ ԵՒ ԿՆՈՋ
ԱՄՈՒՍԵԱՆՈՒԾՄԱՆ ԽՆԻՆԻԸ**

Ամբաստանողն է Օյնիկ էֆ. Տէրունեան, որ կ'ըսէ՝
«Եղբորս Կարապետ Տէրունեանի կնոջ՝ տիկին Աղաւ-
նիի մահուընէն յետոյ, իւր եղբայրը Նշան էֆ. Գու-
ղազեան՝ օւղելով եղբայրս զրկել ժառանգութեան ի-
րաւունքէն, կը դիմէ Օրմանեան Պատրիարքին՝ որ Շէյխ
իւլ-Իսլամի Դրան յայտարարութիւն ընէ թէ տիկին
Աղաւնի ամուսնալուծուած ըլլալով, եղբայրս իրաւունք
չունենայ ժառանգութենէն:

«Բայց որովհետեւ Պատրիարքարանի մէջ չկար տա
այս ո՛ր և է արձանագրութիւն, և եղբայրս և իւր կինը
ժամանակին ո՛ր և է գանգատագիր մը տուած չէին իրա-
րու դէժ, Օրմանեան Պատրիարքն իւր սովորական ա-
մենաստակալի գէնքին՝ զրոյարտութեան և ստութեան կը
դիմէ Շէյխ-իւլ-Իսլամի Դրան, անտրեկող թագրերով
մը, (*) որով կը յայտարարէ թէ եղբայրս և իւր կինը ա-

(*) Խնդրոյ առարկայ թագրի-ճուրնալին հայերէն թարգմա-
նութիւնը պիտի գտնուէր այս հրատարակութեան վերջը, երբն
անընթեւ գերեզմանաքարը Օրմանեանի եւ զայն «անկարտ» հըռ-
չտիզ աղգային երեօփոխաններուն)

մուսնալուծուած են:— Սոյն թագրիրէն կը հասկցուի որ՝ եղբայրս փախստական մը եղած է ժընէլ, և հոն դաւազիր խմբակներու գործակից, մինչդեռ եղբորս Պրիւքսէլ հաստատուած և իւր գործերով զբաղիլը Օրմանեան Պատրիարք շատ լաւ գիտէր, և եւ ինքս անարգ լրատու և տեղեկաբեր էլզգաֆի Իրան ուր սաք անգամ կոխած չէի:

«Այս թագրիրը տրուած թուականէն, այսինքն եղբորս կինը տիկին Աղաւնիի մահուընէն վեց ամիս յետոյ Օրմանեան Պատրիարք կը դիմէ հոգեւոյս Ս. Կաթողիկոսին և սրուն բարեմտութենէն օգտուելով կը յաջողի ամուսնալուծման վճռագիրը բերել տալ, օրպէս և հրատարակուեցաւ էջմիածնայ «Արարտ» պաշտօնաթերթին մէջ, և արատապուած տեղական թերթերուն մէջ: Թէեւ եղբայրս Օրմանեան Պատրիարքին բերած այս ապօրէն վճռագրոյն դէմ կը բողոքէ հոգեւոյս Ս. Կաթողիկոսին, բայց իւր դիմումներն ապարդիւն կը մնան, և ես ինքս քանիցս Կրօն. ժողովոյ Ս. Ատենապետին և ուրիշ ժողովականներուն կը դիմեմ, այլ միշտ պատասխան կ'ընդունէի թէ այս որոշումն իրենց գիտակցութեակը և գործակցութեամբ եղած չէ:

«Ինչպէս կը տեսնուի, Օրմանեան Պատրիարք հոգեւոյս Կաթողիկոսին իւր վրայ ունեցած անտանձան վրատահութիւնը չարաչար գործածելով, և իւր անհատական սուտ և զրպարաիչ գրութիւններով խաբած է հոգեւոյս Ս. Կաթողիկոսը և յաջողած է յետ մահու ամուսնալուծման վճիռ ձեռք անցնել, շահագործելով Ս. ամուսնութեան օրէնքները:

«Ահա՛ Պատրիարք մը որ ի ներկայութեան Աստուծոյ և Ազգ. Երեսփ. ժողովոյ և ժողովրդեան ուխտած է հաւատարիմ մնալ Ազգ. Սահմանադրութեան և Տէրու-

թեան, կը դրժէ այս ուխտը, առանց Վարչութեան որոշումն առնելու սանկոյս կ'ընէ Ս. ամուսնութեան ամենանուիրական կարգն ու կանոնը. կը մոլորեցնէ տէրութիւնը և կը թելադրէ զայն որ ամբողջ գերդաստան մը արիւն արցունքով լան, և եղբորս աղէտալի և կանխահաս մահուան պատճառ կը լինի:

«Հետեւաբար կ'ամբաստանեմ Օրմանեան Պատրիարքը իրր զրպարտիչ և դաւաճան, ըմբոստ և եղձանող Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ նուիրական օրինաց»:

Սոյն ամբաստանութեան իրր շարժառիթ և զրդապատճառ Տէրունեան էֆ. ցոյց կուտայ՝

«Եղբորս օրինական ժառանգութենէն յանիրաւի զրկուելու պատճառ եղաւ Օրմանեան Ս. երկու գիտումներով, այն է.

«Ա. Բարթոլ էֆ. Թէլեան հակակիր էր եղբորս և կ'ուզէր վրէժ լուծել և միանգամ այդպիսով հաճելի ըլլալ Նշան էֆ. Գաղաղեանի:

«Բ.— Օրմանեան Ս. ուզեց այդպիսով Նշան էֆ. Գաղաղեանէն հինգ-տասը հազար սակի փրցնել յօգուտ Ազգին»:

«Յանձնաժողովը այս բոլորը աչքի առաջ ունենալով և նկատելով՝

Որ ամուսնալուծման վճիռը արդէն կանխաւ տրուած է եղբր հոգեւոյս Խրիմեան Կաթողիկոսի կողմէն,

Որ նոյնը կրկնապէս հաստատուած է թիւ 631 կոնդակով,

Որ Օրմանեան Ս. ի իրաւասութենէն վեր էր ամուսնալուծման խնդրին մէջ Կաթողիկոսական վճիռը չգործադրելը,

Յանձնաժողովս ամուսնալուծման խնդրին մէջ անպարտ կը հուշակէ ամբաստանեալն:»

Եւ սակայն միւս կողմէն նկատելով՝

— «Որ Օրմանեան Ս. ի Թագրիբին՝ «ձեռնորդա շեհրքնա սալուսուայ՝ էլան օրասա իգամեք իքմեքսե պուլունմուս» բառերով Կ. Տէրունեանը յաչս կառավարութեան կոսկածելի կը ներկայացնէ, քանի որ ժընէվը ճանչցուած էր իբր բոյն յեղափոխականներու, որով Կ. Տէրունեան Կ. Պոլիս վերադառնալու և իւր դասն անձամբ վարելու հնարաւորութիւնէն կը զրկուէր.

Նկատելով որ նոյն Թագրիբին մէջ՝ «եհնեայի մեմալիքսե պուլունուայ քի՞մ պիլիւր ցէ իւրիւր իւրիւր իքմեքսե պուլունան պիւր ասամա Ֆիւզիլի օլարագ ազյէ զազանքրումագ» բառերը Կարապետ Տէրունեանն բացօթայտօրէն կասկածի տակ կը ձգեն.

Նկատելով որ նոյն իմաստն ունի նոյնպէս Կ. Տէրունեանը բաղդատութեան դնելը՝ «Ձաթը շէվգէթօիմաթը հաղբէթը բատիշա՛իյէ վէ միւլը ու տէօլլէթէ իֆաի հիւանի խրտմէթ իպրաղ՝ վէ մէքսէրը սատագաթ իթմիշ օլան միւթէվլֆա Յակոբ փաշա»ին հետ,

Նկատելով որ ազգի մը Պատրիարքին կողմէ՝ ազգայինի մը վերաբերմամբ, պաշտօնագրերու մէջ, տյօքօրինակ բառերու գործածութիւնը բնաւ չի կրնար ներելի ըլլալ, քանի որ սոյն Թագրիբին խնդրին մէջ ո՛չ Համբաեան բունակալութեան և ո՛չ ալ պետական և ո՛չ պաշտօնէութեան կողմանէ բունագատութիւն մը գոյութիւն չունէր և չէր կրնար ունենալ:

Անա այս բոլոր նկատումներու իման վրայ Յանձնաժողովս յիշեալ Թագրիբին՝ այն ժամանակուայ հասկացողութեամբ քաղաքականապէս անուանակիչ նախաձեռնութեան վերոնշանակեալ արտայայտութիւնները դասապարտելի կը գտնէ:

— Բննիչ յանձնաժողովը կը բաղկանայ հետեւեալներէն.

Նախագահ

ՄԱՂԱՔԱ ԵՊԻՍԿ. ՏԷՐՈՒՆԵԱՆ

Ասեմագալի

Ասեմագալի

ՇՄԱՅԵԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՑ

ՎՈՒՄԵԱՊՈՒՇ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ս. ԷՍԵՐԵԱՆ, ԳՆԷԼ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆ, ՎԱՀԱՆ ՔԶ. ԽՈՅԵԱՆ

Օրմանեան Սրբազանը՝ թէեւ ինչ ինչ տեսակէաներով մեղադրելի, սակայն իր ժամանակի քաղաքական հանգամանքները նկատողութեան առնելով՝ ոչ—դատապարտելի կը գտնեմ:

ԱՐԻՍԱԿԷՍ ՔԱԶ. ՇԻՍԱՐԵԱՆ

1. — Յանձնաժողովին համակարծիք եմ կանչելի հեռագրի խնդրոյն մէջ դիտուած յանցանքի մասին, իսկ ներելու կամ չներելու պարագան Ազգ. ժողովոյ գնահատման թողլու կարծիքէն եմ:

2. — Գարակէօզեանի խնդրոյն մէջ համոզուած չեմ թէ Չպլագեանի և պարագայից խնդրանօք օրուան Պատրիարքը ետ կեցաւ նոյն գործը հասալնդելէ:

3. — Կարգ մը խնդիրներ որ համարաւորութեան կը վերաբերին ըսելով՝ Յանձնաժողովը իր վրայէն նետած է, կրնային քննուիլ և նոյն խնդիրները առկախ չձգել, որով Օրմանեան Սրբազանը երկար առէն խնդրոյ ներքեւ կը մնայ դարձեալ, մինչ արդէն շատ երկարեցաւ իր առկախ վիճակը:

ՄԱՐԿՈՍ ՆԱՅԱԼԵԱՆ

Բննիչ Յանձնախմբին կողմանէ պատրաստուած տե-

զեկազրին մէջ քննուած ամբաստանութեանց ամէն իննորոց մէջ համամիտ եմ, նմանապէս Լահէի Դեսպա- նախորհրդոյ քաշուած հեռագրի մասին տրուած որո- շումը՝ յանցանքին սկզբունքը ընդունած եմ. սակայն երբէ՛ք համամիտ չեմ որոշել յանցանքին ներելի կամ դատապարտելի ըլլալու հանգամանքը, այլ կը թողու՞մ այդ վճիռը արձակել Ազգ. Պատկ. Երեսօի. Ժողովոյ:

ՏԱՃԱՏ ՔԱՆ. ՓԱՇԱԵԱՆ

Հիմնուելով այն պատճառաբանութեանց վրայ, զորս գրաւորապէս ներկայացուցած եմ Յանձնաժողովին և զոր կ'ուզէի նաև Ազգ. Ժողովոյ՝ ալ ներկայացուած տեսնել, ես Լահէի հեռագիրը ամենեւին յանցանք չեմ համարիր Օրմանեան Սրբազանի, ըլլայ դատապարտելի, ըլլայ ոչ դատապարտելի: Միև իննորոց մէջ համամիտ եմ Յանձնաժողովոյ մեծամասնութեան:

ՆՇԱՆ ՃԻՎԱՆԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՏԿԵՐԸ

“ՕՐՄԱՆԵԱՆ ԽՆԴԻՐ, ԻՆ ՀԱՆԴԷՊ

Եթէ երբեք հոսանք բառով փորձենք բնորոշել Ազ- գային ժողովը կազմող խայտաբղէտ տարրերու մէջ գո- յութիւն ունեցող կարծիքի տարբերութիւնները, — չպիտի յաջողինք, որովհետեւ մէկ որո՞ւ և հետեւողական հո- սանք գոյութիւն ունի հոն — ընդդիմադիր հոսանքը, որուն առանցքը կը կազմէ Դաշնակցական Երեսօխոսան- ներու խմբակը:

Կը մնայ ներկայացնել Ազգային ժողովը կազմող տարրերու մէջ գոյութիւն ունեցող կարծիքներու տար- բերութիւնները այս իննորին շուրջ, զոր կարելի է ամ- փոփել այսպէս.

1) Ընդդիմադիրներ, — Օրմանեանի դատապարտուե- լուն կողմնակից — որ, ինչպէս ըսինք, կը ներկայացնեն Դաշնակցական երեսօխոսանները և անոնց հետ խումբ մը Ազատական երեսօխոսաններ:

2) Պահպանողականներ, — ներման կամ անպարտ արձակման կողմնակից — որոնց մէջ էին Կեղերոնի, Ան- կախներու և Ազատականներու պատկանող երեսօխ- օսաններ:

Բայց այս երկու կողմերէն դուրս՝

3) Ազգային ժողովին մէջ կային ստուար թիւով երեսօխոսաններ — Կղերական, Ազատական և նոյնիսկ Պահպանողական — որոնք համոզուած ըլլալով հան- ղերձ Օրմանեանի դատապարտելիութեան, աղանե-

բու հետ ունեցած իրենց զանազան անձնական հաշխուհի-
րուն և մտավախութեան հետեւանքով՝ կամ բացակայե-
ցան և կամ ձեռնպահ մնացին :

Այսպէս՝ Ազգային ժողովի երեսփոխաններու ամբող-
ջութիւնը առնելով՝ կրնանք որոշապէս պնդել որ անոնց
մեծամասնութիւնը կուսակից է Օրմանեանը դատապար-
տելու, մինչ քուէարկութիւնը, տւեալ պայմաններուն
մէջ, տարբեր արդիւնք տուաւ :

Աւելորդ պիտի ըլլար զանազան երեսփոխաններու
կողմէ արտասանուած ճառերը մէջ բերել հոս, որովհե-
տեւ Պ. Շահրիկեանի հառը ըստ բովանդակութեան և
ըստ էութեան՝ հարազատ արտայայտութիւնն ըլլալով
դասուպարտող կողմի կարծիքներուն, և Պ. Չօհրապինը՝
անպարտ արձակելու կամ ներելու կողմնակից երես-
փոխաններունը, պիտի բաւականանք անոնց ամբողջու-
թիւնը միայն տալ այս գրքոյկին մէջ :

Սակայն ատոնցմէ դուրս, կալին երեսփոխաններ՝ ու-
րոնք ծանրացան Քննիչ Յանձնաժողովին կողմէ ներկա-
յացուած տեղեկագիրին — որուն ամփոփումը տուինք ար-
դէն — թերութեանց և ապօրինութեանց վրայ, քանդելով
այդ տեղեկագիրը հիմէն :

Կ'արժէ որ այդ նկատողութիւններն ալ հոս խտացը-
նենք, իբրև կարեւոր գծերէն մէկը Ազգային ժողովի
բովանդակութեան :

Եւ ըսենք անմիջապէս որ, Ազգ. ժողովը քերութիւն-
ներով ու ապօրինութիւններով յեցուն այդ Տեղեկագրէն
բխեցուց իր նոյնքան ապօրինի վճիռը, առանց նոյնիսկ
այդ տեղեկագիրը կարդալու անգամ մը յԱտենի ժողովին :

Մ Ե Ղ Ա Դ Ր Ա Ն Ք Ն Ե Ր

Ք Ն Ն Ի Չ Յ Ա Ն Չ Ն Ա ժ Ո Ղ Ո Վ Ի Ն Դ Է Մ

ա) Հակառակ որ Քննիչ Յանձնաժողովին կողմէ կա-
տարուած քննութիւնը չափէն աւելի յապաղեցաւ, այնու
ամենայնիւ նոյն Յանձնաժողովը չէ յաջողած խնամուած
աշխատութիւն մը արտադրել, և կատարելապէս ան-
կողմնակալ ոգւով եզրակացութեան մը յանգիլ. Յանձ-
նաժողովը, դատելով նոյն իսկ իր տեղեկագրին ոճէն,
լր տեսութիւնները համարձակօրէն չէ կրցած պարզել :

բ) Տեղեկագիրը Օրմանեան Արք.ի դէմ եղած ամ-
բաստանագիրներէն ոչ մէկը կը բովանդակէ, մինչդեռ
անոնք նոյնութեամբ գրուած ըլլալու էին, որպէս զի
կարելի ըլլար գաղափար մը կազմել ամբաստանութեանց
էութեան մասին և ճշտել թէ ամբաստանութեանց ո՞ր
կէտին վրայ ի՞նչ պատասխան առնուած և ինչ կերպով
քննութիւն կատարուած և մանաւանդ ո՞ր կէտերուն
քննութիւնը ի՞նչ պատճառներով զանց առնուած է :

գ) Մինչ Յանձնաժողովը կը վճռէ թէ երդմնագան-
ցութեան ամբաստանութիւնը հիմք չունի, մէջ բերելով
1896 նոյեմբեր 20ին անոր կատարած ուխտը համաձայն
Ազգային Սահմանադրութեան արամադրութեան, միւս
կողմէ պէտք չէ տեսած սուղելու թէ յիշեալը այդ
պարտականութիւնը անթերի կատարած է. այն ինչ ամ-
բաստանեալը ինք է որ կը խոստովանի թէ Քաղաք.
ժողովը նուազ անդամով գումարուած է, ինչ որ հա-
կառակ է Սահմանադրութեան :

Նոյնպէս՝ զարմանալի է որ Յանձնաժողովը բաւա-
րար կը նկատէ Ելեւմտից Հոգաբարձութեան հետ կապ-
ուած խնդիրին մասին ամբաստանեալին տուած բա-
ցատրութիւնը, առանց նկատի առնելու որ խնդրոյ ա-

ուարկայ սպորիսութիւնները դիտովին կը հակասեն Ազգ. Սահմանադրութեան 48, 49 և 50րդ յօդուածներուն :

Յանձնաժողովը չէ հետաքրքրուած ստուգելու համար թէ՛ Ելեւոսից Հոգաբարձութեան կազմութեան՝ գործնական անհնարութիւնը ի՞նչ բանի մէջ կը կայանար, երբ հնարաւոր կ'ըլլար ուրիշ մէկ քանի Տեսուչ Խորհուրդներ կազմել : Նոյն անտարբերութիւնը ցոյց կուտայ Յանձնաժողովը Վանօրէից Խորհուրդին և Կտակաց Հոգաբարձութեան չկազմուելուն բանաւոր և արդարացուցիչ պատճառները, և թէ կային, ստուգելու մասին, և վերջապէս կը լռէ այս և նմանօրինակ օրինազանցութեանց առջիւ :

Այս կարգէն է նաև Թաղական Խորհուրդներու պարագան, երբ ամբաստանեալը կը պատճառաբանէ թէ ի՞նչու օգտակարագոյն սեպած է առանց քուէարկութեան առժամեայ քաղականութիւններ անուանել և կ'աւելցնէ թէ՛ ինչ որ օրէնքի համաձայն է եւ գործածական եղած է : Յանձնաժողովը չի հարցներ թէ՛ առժամեայ Թաղ. Խորհուրդներ կազմելը ո՞ր օրէնքին համաձայն է և ո՞ր յօդուածով արտօնուած :

Սահմանադրութեան արամադրութեանց դէմ է նաև Թագրիբներու ստորագրութեան, Եօանէսքուի կտակի, Սըլանախի շինութեան, Նպաստից հաշիւներու և այլ խնդիրներու առթիւ եղած կարգադրութիւնները, որոնց վրայէն նոյնպէս լռութեամբ անցած է, հակառակ նոյն իսկ Ամբաստանեալին կողմէ եղած խոստովանութեանց .

Կրօնական ժողովի տեղեկագրին մէջ բովանդակուած 31է աւելի հակասահմանադրական արարքներ — ամուսնալուծում, վերամուսնութիւն, դատապարտութիւն, կարգալուծութիւն ևն. — նկատողութեան չեն առնուած Յանձնաժողովին կողմէ : Եւ արդէն Յանձնաժողովը սու-

հասարակ խոյս տուած է իրեն ներկայացած խնդիրներու քննութենէն՝ առարկելով թէ «իր պաշտօնը» չէր գանոնք քննել և կամ «համարատուութեան կը վերաբերին» : (1)

դ) Յանձնաժողովին կողմէ նոյն կողմնակցութիւնը նկատելի է նաև Լահեյ քաշուած հռչակաւոր հեռագրի մասին : Հոս ալ Յանձնաժողովը զգուշացած է նոյն իսկ բուն բառը գործածելէ . այսինքն՝ փոխանակ ըսելու թէ հեռագիրը քաշուելուն համար Օրմանեան Սրբազանը յանցաւոր կը նկատէ, նախընտրած է հեռագիր փաշուլը յանցանք նկատել . ու փոխանակ հոս կենալու, անմիջապէս կը խղճահարի և իր սահմանէն դուրս ելլելով կը մեղմայնէ յանցանքը և կը չբնեղացնէ յանցաւորը սա տողերով . «Յանձնաժողովս Օրմանեան Ս.ի սոյն յանցանքը դատապարտութեան առարկայ չընդունելով՝ ներելի կը համարէ ձայներու մեծամասնութեամբ» կցելով ամբաստանեալին կողմէ միայն ըսուելու վայել բացատրութիւններ և հետեւութիւններ :

ե) Քննիչ Յանձնաժողովը ինքզինքնին տալով վճռող դատաւորի հանդամանքը, վճիռներ արձակած է և Տէրունեանի ամուսնալուծման խնդրոյն մէջ հիմնուելով միմիայն Խրիմեան Հայրիկին և ամբաստանեալին միջև փոխանակուած գրերու վրայ, առանց խնդրոյն այլ պարագաները քննութեան ենթարկելու պէտք տեսնելու՝ կ'եզրակացնէ սապէս՝ «Յանձնաժողովս ամուսնալուծման խնդրոյն մէջ անպարտ կը հռչակէ ամբաստանեալին» : Բայց յետոյ միայն ակնարկելով Օրմանեան արք.ի կողմէ

(*) 1908էն ի վեր այդ համարատուութիւնը չէ եղած, և ինչպէս կ'երեւայ, ըլլաւիք ալ չունի, որովհետեւ Օրմանեան մշնակ չէ այդ տեղ, և հեղինակաւոր դէմքեր պիտի մերկանան...

Շէյխ-իւլ-իսլամութեան դրան մատուցուած 19 էյրու 319 թուակիր համբաււոր թագրիրին, որ նախորդ քէթիւի յատուկ նուռնալ մըն է պարզապէս, կ'եզրակացնէ թէ յիշեալ թագրիրին այն ժամանակուայ հասկացողութեամբ քաղաքականապէս անուանարկիչ հանգամանք ունեցող վերոնշանակեալ արտայայտութիւնը դատարարեկի կը գտնէ: Հոս ալ, ինչպէս Լահէյի հեռագրին պարագան էր, Քննիչ Յանձնաժողովը հազուադէպ տրամաբանութեամբ մը փոխանակ Օրմանեան նախկին Պատրիարքը գատապարտելի գտնելու, արսայայտութիւններն է որ գատապարտելի կը գտնէ:

գ) Այս բոլորին հետ, Յանձնաժողովը շատ մը ուշադրաւ կէտեր ըստ կամս անտեսած և միայն ամբաստանեալը չբմեղացնելու ջանք ու ճիգ թափած է, շփոթելով իր բուն պաշտօնը պաշտպան փաստաբանի պաշտօնին հետ: Մինչդեռ Յանձնաժողովին բուն պաշտօնն ըլլալով հարցաքննիչ դատաւորի պաշտօնը, ան պիտի բաւականանար ամբաստանողը և ամբաստանեալը լսել, իրողութիւնները ի յայտ բերել և ճշտել թէ ամբաստանութիւնները հիմնաւոր են թէ ոչ:

Յանձնաժողովը աչքէ չէ անցուցած Պատրիարքարանի հաշիւները և չէ օգտուած գտնուած տօքիւմաններէն, որոնք պիտի նպաստէին ճշգրիտ եզրակացութեան մը յանգելու աշխատութեան:

Ինչ ինչ իրողութիւններ ըստ բաւականին պարզուած ըլլալով հանդերձ՝ «ամբաստանողները չկրցին հաստատել» ըսելով եզրակացուցած է թէ «հիմք չունին», որպէս թէ ամբաստանողներն իրենց տրամադրութեան ներքեւ ունեցած ըլլային Պատրիարքարանի տոմարները և վաւերաթուղթերը և անոնցմէ փաստեր հայթայթելու միջոց և ժամանակ ունեցած ըլլային:

Բացայայտ է որ Յանձնաժողովը իր պրպտումներուն մէջ ամբաստանեալին ցուցմունքներէն միայն առաջնորդած է, մինչ ամբաստանողներուն ցուցմունքներուն հետեւելու դժուարին գործին համար ոչ ժամանակ ունեցած է և ոչ ալ երկայնամտութիւն:

Յանձնաժողովի անդամները եզրակացութեանց մէջ առ հասարակ տարբեր տարբեր կտրծիքէ են. միւս կողմէ Յանձնաժողովի անդամներուն հրաժարումով՝ անոր կազմը փոփոխութիւններու ենթարկուած է, ինչ որ շեւսած է անաչառ և բազմակողմանի քննութիւն մը կատարելու անհրաժեշտութեան:

Եզրակացութիւն.— Այս պայմաններուն մէջ կատարուած քննութեանց հիման վրայ և թերութիւններով ու ապօրինութիւններով լի տեղեկագրէ մը անաչառ վճիռարձակել անհնարին է:

Շ Ա Շ Ր Ի Կ Ե Ա Ն Ի Զ Ա Ռ Ը

(ՌԵՆԿՆԴՐՈՒԱԾ ԽՐՐ ԵՒ ՏՊԱԻՌՐԻՋ ԼՈՒՌՅԵԱՄԲ)

Խօսք առնելով պաշտօնէ վտարուած նախկին Պատրիարք Օրմանեան արքեպիսկոպոսի դէմ եղած ամբաստանութիւնների մասին, այս վիճարանութեան առիթով, որ բացուած է Խորհրդարանական Յանձնախումբի ու Ստեփանապետաց Դիւանի տեղեկագիրներով, պիտի աշխատեմ ես ինձ հաւատարիմ մնալով հանդերձ՝ թարգմանը լինել նաև իմ ընկերների այս ժողովի խմբակցութեանը:

Ես ինձ հաւատարիմ եմ մնում, որովհետև, թէև ժողովի արձանագրութիւնները առ հասարակ չեն ներկայացնում ամբողջովին իւրաքանչիւրիս արտայայտած մտքերը, և շատ են յապաւուած մանաւանդ իմ պաշտպանածներից, բայց 1908ի այն նիստերի մէջ՝ երբ նոր Պատրիարքի, նոր Վարչութեան և Խորհրդարանական Յանձնախումբի ընտրութիւններ կատարուելու պիտի ձեռնարկուէին, այդ նիստերում ներկայ եղող յարգելի երևափոխանները, յիշում են անշուշտ, որ, այդ ժամանակ երբ ամէն շրթունքներից նախաախնք էր տեղացում Օրմանեան Արքեպիս.ի դէմ, ես միակն եմ եղած խնդրող՝ որպէսզի Օրմանեան քաւութեան նոխազ չդարձուի: Ես այդ սնդուկ էի այս օրերը, այս օրուայ հետեւանքը աչքի առջև ունենալով: Տարաբաղդաբար իրականութիւնը հաստատեց իմ կանխատեսութիւնը:

Իմ, այս մտքի պաշտպանութեան վրայ էր, որ Պ. Հմայակ Արամեանց գտաւ փրկութեան ճանապարհը, և ներկայացրեց իւր բանաձևը՝ որ մեծամասնութեամբ

ընդունեց, և որի համաձայն Խորհրդարանական Յանձնաժողովը կատարելիք քննութիւնների ժամանակ նկատի պիտի ունենար նախկին Պատրիարքի գործակիցներին այսինքն նախկին Վարչութիւնների գործակցութեան սահմաններն ու եղանակը և եթէ նրանց էլ պատասխանատուութեան հրաւիրող գործունէութեան հետքերի հանդիպէր, նրանց մասին ես իրբեւ ամբաստանեալներէ, քննութիւն կատարելու իրաւասու պիտի լինէր:

Եւ սակայն, յարգելի երիտօրեանը լինելով ընդունուած բանաձևի հեղինակ և Յանձնախումբի անդամ, իւր բերած տեղեկագրութեանը մէջ այդ հիմնակէտը հեռուոր ակնարկի իսկ չէ արժանացրած:

Եթէ այս բանաձևի գիւտը և հաւանութեան արժանանալը այն ժամանակից իսկ որոշ արամադրութիւն և հոգեբանութիւն զգացնել էր տալիս, չաջորդ բաղմաթիւ եւ կարեւոր երևոյթներ՝ որոնք այս ժողովի մեծամասնութեան քուէներովը նուիրագործուցան, տարաչոյս չէին թողնի թէ, եթէ մինչև իսկ յանձնախումբն իւր պարտականութեան բարձրութեան վրայ գտնուած լինէր, մեծամասնութեան մտայնութիւնը դէպի մ'եր կը ձգտէր, ձգտում՝ որի համար արդէն սիւտեմադիկ նախապատրաստութիւններ կատարուում էին հնարաւոր բոլոր միջոցներով:

Իսոց ամէն բան չափ ու սահման և ձև ունի: Ո՛չ տեղեկագրների ներկայացրած ուղղութիւնը և ո՛չ էլ հարցի այս օրերի մէջ, այս նիստերի մէջ օրակարգի ու վիճարանութեան նիւթ դարձնելը ակնարկածս չափի, սահմանների ու ձևին են համապատասխանում: Չափազանց ձախող ձև եւ ուղղութիւն է արուած՝ անոր նոյնիսկ մեծամասնութեան ձգտումներին ծառայելու համար:

Երբ նախորդ նիստում յարգելի Ատենապետը պարտք համարեց օրակարգը ներկայացնող իւր բացառիկ ճառը ասելու և շնչափութեամբ պատմական նշանակութիւնը, Կովկասեան հայերի իսկ հետաքրքրութիւնը, մի րոպէ յոյս ունեցայ որ իւր կանխակալ յանձնարարութիւնները պիտի յանգէին այս չափն ու սահմանները և մանաւանդ ընտրուած ժամանակի անպատշաճութիւնը մատնանշելու :

Անկասկած, որ մի կողմից հանրային կեանքի, հասարակական խղճի, արդարութեան և այս ժողովի տարեգրութեան տեսակէաներից պատմական խոչոր նշանակութիւն ունի Օրմանեանի Խնդիրը իւր էութեամբը, և միւս կողմից՝ մենք գտնուում ենք պատմական գերազանցօրէն փափուկ րոպէների առաջ : Բայց պատմութիւնը բազմաթիւ էջեր ու շրջաններ ունի, և քաղաքացիական առաքինութեան, ազգային շահերի բարձրագոյն ըմբռնումներից առաջնորդող քաջութիւնը նրանումն է, որ ըմբռնենք, խոստովանենք ու ըստ այնմ հետեւողական լինենք՝ թէ այս հարցը պատմութեան ո՞ր էջին, ո՞ր գծին է պատկանում. մեր ապրած, այս պատմական րոպէները պատմութեան յատկորոշող էջերից ու գծերից ո՞րոնց հետ բնական առնչութիւնը ունի :

Ապրուած ու ապրուող րոպէներ կան, յուզուած ու յուզուող ինդիւիդներ կան՝ որոնք բարձր են տանդանսների, միջոցների ու ճանապարհների, սեփական կամ կուսակցական աշխարհայեացքների բոլոր բաժանումները, և բոլոր բաժանումներն ու անհասանելի տեղի պիտի տան ու պատկառանքով պիտի վերաբերուեն գերագոյն սրբութեան առաջ : Եթէ ընդունակ ենք ըմբռնելու և ընդունելու այսպիսի րոպէների գոյութիւնը, պիտի ընդունենք նաև որ մեր ապրած այս րոպէներն էլ ճիշտ այն րոպէներիցն են : Իսկ այս րոպէների փափ-

կութիւնը մեզ վրայ պարտք պիտի դնէր զգուշանալ, խոյս տալ բոլոր այն հարցերից ու ձգտումներից՝ որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով այդ գերագոյն սրբութեան հանդէպ մեր պատկառանքի ներդաշնակութիւնը խանգարելու բնոյթն ունեն :

Օրմանեան Խնդիրը իւր ներկայացրած ձևովն ու ժամանակովը ճիշտ այդ բնոյթը ունի՝ որից խոյս տալու աշխատիլը Դիւանի հոգածութեան առարկան պիտի լինէր նախ :

Եթէ այս ժողովի և իւր զանազան Յանձնաժողովներ և Դիւանների սեղաններին վրայ մի շարք հարցեր երկար ժամանակներով կը մնան ու իրանց լուծումը չեն ստանայ, դրա պատասխանատուութիւնը պատկանում է այդ բոլոր մարմինների ու այս ժողովի մէջ տիրող մեծամասնութեանը : Երբէ՛ք, և ո՛չ մի առիթով, ո՛չ մի հարցի համար իմ ընկերները չեն կարող մեղադրուել այս կամ այն հարցի ձգձգումի պատճառ եղած լինելու համար : Ընդհակառակը, եթէ մեզանից կախուած լինէր վաղուց շատ հարցեր լուծուած և իրերի դրութիւնը իրանց բնական ընթացքը ստացած կը լինէին : Մենք շատ ենք ցուում ուրեմն, որ այս խնդրի ևս ձգձգումը անլի է ունեցել : Յանձնախումբի տեղեկագիրը 1910 հոկտեմբեր ամսի թուականն է կրում, այսինքն՝ Յանձնախումբի կազմութեան թուականից հրկու տարի յետոյ. իսկ Ատենապետաց Դիւանինը՝ 1911ի գեկտմբերը : Մի տեղեկագրից միւսը աւելի քան մի տարի անցնելուց յետոյ, Մար Դիւանի մօտ էլ մի տարի անհետեանք է մնում կամ այս ժողովը չի զբաղւում դրանով :

Այս զանցառութիւնը սակայն չի՝ արդարացնի այն փութկոտութիւնը, որ այժմս հապճեպով մեծամասնութեան պատրաստ քուէի ուժին դիմելու ցանկութիւնն է

արտայայտուում: Յայանեցի արդէն թէ՛ ինչո՞ւ չի արդարացնի:

Այն ժամանակ, երբ մեր բոլորիս հայեացքը միայն մի կէտի վրայ յառած՝ ներքին ու արտաքին տշխարհի առաջ պիտի ապացուցանէինք մեր գիտակցութիւնը բուսկի արժէքին ու նշանակութեանը, պիտի ներկայացընէինք անխառն ներդաշնակութիւնը բարձրագոյն ըմբռնումներով բարոյական մի մեծ կորովի, — ահա՛ ճիշտ այդ ժամանակը յառաջ է քշուում մի հարց, մի այնպիսի՛ ձեւով ու կզանակով՝ որ վիրաւորում է հասարակական Սիրճը, ցնցում է Չզերը և արտատւարում է Արբու-թիւնը:

Այս աեռակէտից առաջնորդուելով, մենք համարում ենք անդէպ ու անժամանակ և դէմ հասարակական բարձրագոյն շահերին՝ այս օրերին վիճաբանութեան ու որոշման առարկայ դարցնել այս խնդիրը, և առաջարկում ենք յետաձգումը:

Եթէ ժողովի մեծամասնութիւնը ընդունում է մեր առաջարկը թեկադրող նկատումների անխառն անկողծութիւնը՝ առանց վիճաբանութիւնը շարունակելու թող հաճի անմիջապէս յետաձգման որոշումը տալ: Հակառակ պարագային ես ու իմ ընկերներս չենք ցանկանում ո՛րեք կերպով պատասխանատուութիւնը վերցընել շարունակուող վիճաբանութեան՝ որին չպիտի մասնակցենք, ամբողջ պատասխանատուութիւնը թողնելով մեծամասնութեան վրայ:

Այս յայտարարութեամբ հանդերձ, ես պիտի շարունակեմ իմ ասելիքը ո՛չ թէ վիճաբանութեան մասնակցելու՝ այլ ապացուցանելու համար որ քննութեան առարկայ տեղեկագիրը խնդրի հիմը որոշող վիճաբանութեան հիմքն իսկ չի կարող կազմել, որ ժողովը ինքն ի-

րան հակասում է, և մեծամասնութիւնը նոյն իսկ իւր նպատակին հասնելու համար պարտաւոր է գոնէ՛ արտաքին ձեւը փրկել, քննութիւնը հիմնաւորել և հիմնաւորել կարենալու համար վիճաբանութիւնը յետաձգել եւ քննութիւնը լրացնել:

Դժուար չէ գուշակել ևւ ընդհնամարել՝ թէ ինչո՞ւ համար ի գին այս տխուր, չափազանց ախուր հետեւանքի, առաջ է քշուում այս հարցը: Մամուլի մէջ ցանցընուած, և ամէն տեղ բերնից բերան հաղորդուող Եւրոպայի այցելու հովիւ, և այլ լուրերը, «մարդ չունենք, մեղ մա՛րդ է հարկաւոր» բացագանչութիւնները՝ որ այս ամպիօնից նախորդ նիստում արձագանգուեցին, բաւական են մակարելել սալու թէ՛ դիտումները ուր են յանդում:

Բայց իմ խորը համոզմունքով, մտքերն ու ցանկութիւնները հիմնապէս սխալ են առաջնորդուում:

Այն ինչ որ մեծամասնութիւնը կործում է իւր քուէի ուժովը որոշել ու մտքբազործել, անպոր ու անիրաւտու է: Ահա թէ ինչո՞ւ:

Նախ որ տեղեկագիրը ո՛չ մի իրական քննութիւն չէ՛ բովանդակում: Այդ տեսակից դա բացարձակ գէրօ է:

Չ՛մանելով տեղեկագրերի մանրամասն քննութեան կամ քննադատութեան մէջ, միայն նրանց ընդհանուր կազմածքն ու գծերը առնելով՝ տեսնում ենք որ Յոնձնախումբը կանգնել է այնպիսի մի կէտի վրայ, ղեկավարել է այնպիսի մտայնութիւնով, որ բոլորովին չի համապատասխանում հարցի ծագումին, պատմութեանը, իրականութեանը և իրան կոչումին:

Յանձնախումբը կարծել է որ ինք պարտաւորուած է իւր քննութիւնների առարկայ ունենալ տառացի կերպով միայն այն՝ ինչ որ ամբաստանող երեսփոխաններ

ներկայացրեցին իբր ամբաստանութիւն: Նա կարծել է որ ինք իրա կողմից մաս ու առնչութիւն չունի հարցի էութեան հետ, և բիւրօկրատական սահմանափակ ըմբռնումներով ենթադրել է՝ որ իբց չեզոք անկողմնակալ դատաւոր, ամբաստանողների ցուցմունքներից դուրս ոչինչով չէ պարտաւորուած զբաղուել:

Ատենապետաց Դիւանին հետ նաև տեղեկագիրների, և Օրմանեան Արքեպիսկոպոսի մաքրագործմանը ինպաստարտայայտող մեծամասնութեան բանբեր երեսփոխանները կարծում են որ ժողովի ատենակին յանձնուած է չբառապարտուած մի անձի ամբաստանութեան նախնական քննութիւնը և հետեւաբար ժողովը իրաւասու է անպարտութեան վճիռը տալու:

Հիմնովին սխալ:

Նախկին Պատրիարքի ամբաստանութիւնը ևս դատաստանի կամ քննութեան ենթարկուիլը օրէնքին կանխատեսած սովորական ո՛չ մի պարագային ու պայմանին չի համապատասխանի: Նա բացառիկ է իւր էութեամբ, ուստի և բացառիկ իւր հետեւանքովը:

Հասարակական կեանքի մէջ երկու տեսակի պատասխանատուութիւն, դատաստան, ու դատապարտութիւն կա: Մինը այն՝ որ սովորական լեզուով վարչական կամ խորհրդարանական է, միւսը դատական կամ խորհրդարանական-դատականն է:

Օրմանեան Արքեպիսկոպոսի պարագան, իբրև նախկին պատրիարքի, աւելի բացառիկ է: Նա արդէն ենթարկւել է նախ Խորհրդարանից բարձր հեղինակութեան ևս ապա Խորհրդարանի պատասխանատուութեանն ու դատապարտութեանը: Նրա կրած այդ դատապարտութիւնը անդառնալի է:

Օրմանեան Արքեպիսկոպոս, Պատրիարք Թուրքիոյ

Հայոց Համախան շրջանին, իբրև տիպար նոյն շրջանի բարքերի ու գործելակերպի, բռնապետութեան առաջալուծից անմիջապէս յետոյ, ենթարկուում է Յուլիսեան օրերի ժողովրդային ցասումին: Նոյն օրերին ծառանում է Հայ ժողովուրդը, շեշտակի նայում է իւր տառապանքների, կրած չարչարանքների գնով փառք ու իշխանութիւն վայելողների աչքի մէջ ու հաշիւ է պահանջում. ազատագրուած սարուկը իւր տէրևելի է պահանջում. ազատագրուած սարուկը իւր տէրևելի է պահանջում: Յուլիսեան օրերը պատմութեան այդ օրերիցն էին: Մայրաքաղաքում ևս Կայսրութեան բոլոր մասերում, պոլսոսի կամարիլայից սկսած մինչև և յետ ընկած դաւաճների մէջ, վալի, միւթէսարըֆ, գայմազամ, հաքիմ, միւտտայի ու մուժի, բոլոր նրանք՝ որոնք իրանց միջավայրի մէջ նկատուած էին բռնապետութեան եռանդուն ու տիպար գործիքները, ենթարկուեցին ժողովրդական դատաստանին, դուրս քշուեցին իրանց պաշտօնատեղիներից:

Նոյն երեւոյթը տեղի էր ունեցել նաև Գում-գաբուի պատրիարքարանի մէջ՝ Օրմանեան Պատրիարքի հանդէպ:

Օրմանեան տապալուեց, դուրս քշուեց Պատրիարքարանից: Այսպիսի բողոքներում, ժողովրդական հասարակական պոթկումների այդ վայրկեաններում՝ անհնար է փափկութիւն սպասել, և իզուր է ոմանց դիտողութիւնը թէ ժողովուրդը ամէն տեսակի անարգանքով արտայայտուել է այդ միջոցին: Բազմաթիւ տարիներով անարգուած ժողովրդի պոթկումները բնականաբար ձեււի ու սահմանի ենթարկուելու հնարաւորութիւնից դուրս կը լինէին:

Եւ Թիւրքիոյ հայոց վերակազմակալ երեսփոխանական ժողովն իւրացրեց ժողովրդի այդ դատաստանն ու դատապարտութիւնը:

Օրմանեան Արքեպիսկոպոս , փոթորիկի առաջին բու-
պէները անցկացնելուց և ուշաբերուելուց յետոյ , երե-
ւոյթները փրկելու համար ջանք գործ դրեց և իրրե-
ինքնարեարար հրաժարած , Սահմանադրութիւնը փրկած
ու անվտանգ Ազգ . Ժողովին յանձնած երեւալ փորձեց :

Բայց արէք արձանագրութիւնները եւ դուք կը
տեսնէք այնտեղ նրա այդ ջանքերը բովանդակող գրու-
թիւնները : Դուք կը տեսնէք նաև և այն՝ որ Ազգային
Ժողովը իւրացրեց կատարուած իրողութիւնը , այսինքն
Ժողովուրդի Կամքը , դատապարտութիւնը , Օրմանեանի
Պատրիարքութիւնից վտարուած՝ և ո՛չ հրաժարած լի-
նելը , ու ըստ այնմ կատարեց նոր Պատրիարքի ընտրու-
թիւն :

Սահմանադրութեան շարժումները չէ որ բառեր լինեն : Անհրաժեշտ է
Քիմիայի քառերի բովանդակութիւնը եղող փաստերը լի-
նեն , ու այդ բովանդակութիւնը , փաստերը կան ան-
հերքելի կերպով : Այլապէս , եթէ այդ իւրացումը դա-
տապարտութիւնը — ո՛չ թէ տառայի՝ այլ իրականութեան
բովանդակութիւնովը — գոյութիւն չունենար , Ժողովը
չպիտի կարողանար պատրիարքական նոր ընտրութիւն
դատարել : Եւ այսպէս

Ուստի և կանտարուածը վարչական կամ խորհր-
դարանական դատապարտութեան առաջին , կամ աւելի
ճիշտը Ժողովրդական-խորհրդարանական բացառիկ
ձեւն էր :

Այս Ժողովը կարող էր դրանով էլ բաւականանալ :
Բայց այն Յամանակ զանուկցին երեսփոխաններ՝ որոնք
այլ կարծիքի էին : Նրանք գտնոււմ էին դատապարտեա-
լը գործողի նաև գատակամ-պատժական դատապարտու-
թեան , ուստի պատժանքներով ծրէքի որոշ արամաւ-
րութեանը , գործ դրուեց որոշ ձեւական ամբաս-

տանութիւններ , ամբաստանողներ ներկայացնել տալով :
Այն ժամանակ Ժողովի մեծամասնութիւնը իւրացրեց այդ
ձեւականութիւններն ու ամբաստանութիւնները և կազ-
մեց իւր Յանձնաժողովը քննելու համար Օրմանեանի
պատժապարտ գործունէութիւնը :

Այլապէս Ժողովը իրաւունք չպիտի ունենար նախ
քան Քննիչ Յանձնաժողովի տեղեկագիրը ստանալը , նախ
քան վճիռ կայացնելը՝ Պատրիարքական ընտրութիւնը
կատարել :

Յանձնաժողովի անդամները միանգամայն Ժողովի
անդամներն են՝ որոնք մասնակցել են քուէարկութեան .
ուստի և չեն կարող իրենք իրանց կողմնակի , չէզոք
դատաւորներ նկատել ու իրանց քննութեան առարկան
սահմանափակել միմիայն ձեւականութիւնը լրացնող ամ-
բաստանութեան նիւթերով : Նրանք պարտաւոր էին ամ-
բողջ գործունէութիւնը աչքի առաջ ունենալ և քնն-
նել՝ թէ կան արդեօք այդ գործունէութեան մէջ
Ո՛չ դատաստանականօրէն դատապարտածի պատժական
պատասխանատուութիւն և պատիժ հրաւիրող փաստեր :

Բայց Յանձնաժողովն ու Ատենապետաց Իււանը ո՛չ
միայն այս հիմնական հայեացքով չեն ղեկավարուած , այլ
եւ ամբաստանութիւնների նեղ սահմանին մէջ անգամ
իրանց քննութիւնը չեն կատարած : Եթէ հաւատացած
լինէի որ քննութիւնը կատարած են , նոյն ժամանակ
չպիտի տատանուէի մեղադրելու՝ որ սպա ուրեմն յա-
պաւած կամ խեղաթիւրած են փաստերը :

Օրինակ , Սասունի վերաբերմամբ , մինչ Յանձնա-
ժողովը նախկին Պատրիարքին օրը օրին հոգա-
ծութիւն կը վերագրէ , ընդհակառակը պաշտօնական
գրութիւններ ցոյց են տալիս որ բոլորովին հակառակ
վարմունք է տեղի ունեցած :

Եթէ Յանձնաժողովը բարեխղճութիւնը ունենար պըր-
պըրակել, պիտի գտնէր Դիւանական պահեստների մէջ
Մշոյ Առաջնորդութիւնից եկած 9 Յուլիս 1900 թուա-
կանով և պաղատագին թախանձանօք ճար ու դարման-
խնդրող մի գրութիւն՝ որ յղուելով Վարչական-Յարա-
բերական Դիւանին (Պատրիարքարանի երկու պաշտօն-
եաներ), Պատրիարքին ստորագասեալ եղող պաշտօնեա-
ներ՝ չկարողանալող այլ եւս տանիլ ցոյց արեւած անտոր-
բերութիւնը, քաջութիւնը կ'ունենան 7 Սեպտ. թուա-
կանով մակագրելու և ասելու — «... ինչպէս որ
Ս. Պատրիարքը ասեմ ասեմ հանրական խնդիրներ կը
տանի Սառն ժողովին, կը պարզէ ու խորհուրդ ու որոշում
կը խնդրէ, անանկ ալ պէտք է որ Մշոյ հարստահարու-
թեանց խնդիրը, Զբաղանքի սոսկալի դէպքը և Անաստօ-
լուի ուրիշ տեղերու լքեալ վիճակը նորին Սրբազնու-
թեան կողմէ Սառն ժողովին ներկայացուին ուրոյն կեր-
պով, դրերը մի առ մի կարդացուին, վիճակին կա-
տարեալ գիտակցութիւնը կազմուի և լրջօրէն այս կե-
նաց ու մահու խնդրին դարմանը խորհուի»:

Վերոյիշեալ թուականները պարզ ցոյց չե՞ն տար որ
մահուան ճիրանների մէջ գալարեող, բոպէից բոպէ օգ-
նութեան հրեշտակին սպասող մարտիրոս ժողովրդի ճի-
չերը սրովիտի արագութեամբ էին ուշադրութիւն գրա-
ւել: Այս մակագրութիւնը անվիճելի ցոյց չ'տար որ
այսպիսի կենսական, մահու և կեանքի խնդիրներ ժո-
ղովին չէին ներկայացուի, չէին կարդացուի, հոգածու-
թեան չէին ենթարկուի, և վերջապէս դիւանապետ ու
քարտուղար ըմբոստանալով ցոյց են տալիս անուշադիր
Պատրիարքին՝ թէ ի՞նչ պէտք է անել:

Եթէ Յանձնաժողովը ուշադիր հետեւած լինէր, պի-
տի տեսնէր 1896 Դեկտ. 20ի արձանագրութիւնը՝ ուր

որոշուած է նախ նախարարների հետ խորհրդակցել
և ապա թագրիր ներկայացնել: Պիտի տեսնէր Սեպտեմ-
բեր 1899ի արձանագրութիւնը՝ որ տեղից երեւում է որ
Պալատը հրամայած լինելով Պատրիարքարանում ոչ մի
խնդիր և ոչ էլ հրաժարականի հարց յարու ցանել, դրան ան-
միջապէս ու ի պատասխան կը յայտարարուի որ արդէն
Պատրիարքարանում այդպիսի հարցեր չկան: Չպիտի յի-
շեմայն նամակը՝ որ ուղղուած է 15/28 մարտ թուականով
Պարիզ Հոգեւոր հովիւ Տ. Վառձապուհ քահանային և
պատճէնները հաղորդուած կարապետ էֆ. Սըվաճեանին
ու Գէորդ Եպ. Իւթիւճեանին՝ որով նախկին Պատրիար-
քը հրահանգ է տալիս Եւրոպայի Հայ Ուսանողութիւնը
խոհեմութեան և զգուշութեան առաջնորդելու, յիշե-
լով իբրև օրինակ ժընէվի Յոյն ուսանողութեան Թուր-
քիոյ ի նոպաս կատարած ցոյցը. որից Յոյն աղքը օ-
գուտներ էր քաղել: Այսպիսի նամակներ չպիտի յիշեմ,
որովհետեւ այս կարգի բովանդակութիւններ որոշ ուղ-
ղութիւն և մտայնութիւն են ներկայացնում, այնու ա-
մենայնիւ այդ ուղղութիւնն ու մտայնութիւնը որ-
քան էլ զգացումների վիրաւորանք լինի, կարող է վի-
ճելի համարել պատասխանատուութեան տեսակէտից:

Բայց ինչո՞վ մեկնել, որ համաձայն 5 Հոկտ. 1905ի
արձանագրութեան, Պատրիարքարանի ստտիկանական
խտւղարկութեան պաշտօնը կը յանձնուի Պատրիարքին,
և բարապանի հագուստով երկու մշտական լրատւ պաշ-
տօնեայ կը նշանակուի:

Ինչո՞վ մեկնել, որ Մշոյ և Բաղէշի առաջնորդներին
հրահանգ և պաշտօն կը տրուի կառավարական պաշ-
տօնէից հետ խորհրդակցարար և համաձայնութեամբ Սաս-
նոյ մէջ սպաստանածներին ձերբակալելու:

Ինչո՞վ բացատրել, որ 1897ի Օգոստոսին Ոստիկանա-

կան Նախարարութիւնը Պատրիարքարան դիմելով կ'առաջարկէ քաղաքական բանտարկեալներին երաշխաւոր լինել, որպէս զի արձակուին, բայց Պատրիարքը կը հրաժարուի, առարկելով որ ինք չէ կարող երաշխաւոր լինիլ՝ առանց ստուգելու և երաշխաւորութիւններ ստանալու:

Ես նոր ամբաստանութիւններ չեմ բերում, միայն յիշում եմ պաշտօնական փաստեր՝ հակառակ տեղեկագրի բովանդակութեան, որոնք զանց են առնւած:

Այս տեսակէտից Բննիչ Յանձնաժողովի ընթացքը ընտրուելու համար արժէ կանգ առնել մի քանի գծերի վերայ:

Բոլոր այն փափուկ խնդիրներից կամ ամբաստանութեանց կէտերից՝ որոնց քննութիւնը եթէ կատարուէր դուցէ պաշտօնական փաստեր գտնուէին — Յանձնախումբը խոյս է տալիս՝ պատճառաբանելով որ համարատուութեան է պատկանում: Իսկապէս հրաշալի գիւտ է: Նախ որ՝ համարատուութիւնը օրէնքով Վարչութեան է պատկանում և ո՛չ Պատրիարքին, երկրորդ՝ որ Պատրիարքն իսկ եթէ համարատուութեան պարտական լինէր, ո՛ւր է գծել, որ օրէնքով սահմանաւորուել է համարատուութեան և պատասխանատուութեան պատկանող արարքների բաժանումները, որպէս զի Պատրիարքին վերագրուած յանցապարտ արարքներից ոմանք չեն թարկուին քննութեան՝ իսկ ոմանք են թարկուին:

Ամէն ջանք գործ է դրուած սահմանադրական ուխտի հաւատարմութիւնը պաշտպանելու համար, աշխատելով անշուշտ սրտաքին ձեւակոնութիւնից օգտուելու և ոչ իրականութեան մէջ մտնելու:

Սահմանադրութեան վերաքննութիւնը — սահմանադրութեան հիմնական սկզբունքները պահպանելու պայմանով — որոշելի է Տեղապահի օրով և պաշտօնական ոչ մի դադարում չէ եղել:

Սահմանադրութեան վերաքննութիւնը որոշուած և սակայն կատարուած չլինելը՝ չի կարող Օրմանեան

պատրիարքին ի պատիւ մի ծառայութիւն ներկայացնել: Այդ պատիւը պատկանում է աշխարհականներին: Վերաքննութիւնը չէ՛ կատարուել, որովհետև, նախ՝ նոյն իսկ Տեղապահի օրով պայման է դրուել սահմանադրական սկզբունքները պահել, և երկրորդ՝ որ վերաքննելու համար վերաքննիչ ու համիտեան ցանկութիւններին ծառայող յանձնաժողովի կը կարօտէր, բայց Օրմանեան պատրիարք այդ տարրը չէ՛ գտած Վարչութեան մէջ, որ եթէ գործելու քաջութիւնը չէ՛ ունեցած, դո՛նէ մինչև գործիք լինելու աստիճանին էլ չէ՛ իջած: Աշխարհականի այս արժանիքը անարդար է յասկացնել նախագահին կամ պատրիարքին՝ որ իբրև հոգեւորական պարտաւոր էր մինչև իսկ իր կեանքի գնով պաշտպանել Սահմանադրութիւնը և գործնականապէս ջնջուած վիճակի չհասցնել. մինչդեռ նա համակերպելով Պալատի կամքին, տասներկու տարի ապօրէն ժողովներ է պահել, ապօրէն ընտրութիւններ է կատարել, Սահմանադրութիւնը մեռեալ տառ է թողել: Ազգ. Սահմանադրութիւնը չէ՛ ջնջուել ինչպէս Օսմ. Սահմանադրութիւնը, իսկ գործնականապէս ջնջուել է ինչպէս Պետական Սահմանադրութիւնը:

Եթէ պալատական ցանկութիւններին համակերպելով Սահմանադրական Ազգ. Օրէնքների գործադրութեան զանցառութիւնը իբր ակամայից ստիպուած չքմեղացուցիչ է համարուում, չէ՞ որ այլևս Սահմանադրութեան ուխտուած հաւատարմութիւնը չմնաց: Չէ՞ որ այդ անհաւատարմութիւնը միայն ակամայ յատկանշովը կարող է թեթեւացնել, բայց անհաւատարմութիւնը անհաւատարմութիւն լինելուց չի դադրում: Ո՛ւր է մնում ապա «երդմնադաւնցութիւն տեղի չէ ունեցած» ասող տեղեկագրերի եզրակացութիւնը: Չէ՞ որ դա ամբողջովին հակասութիւն ու հակադրութիւն է:

Ուր թողունք հապա բացարձակ կամայականութիւնն ու հակասահմանադրականութիւնը՝ որ կատարուել է անկախ կառավարական ճշոււմից, ուր արդարացնող ոչ մի դարձան չի կարող լինել. օրինակ, Ռոտոսթոյի Գաւառ. ժողովը ամբաստանելով իւր առաջնորդ յայտնի Վահրիճ վարդապետը, պաշտօնանկ է անուժ: Նախկին Պատրիարքը լուծում է ժողովը և Վահրիճի ներկայացրած ցանկովը իրա կողմից նշանակում է նոր անդամներ և լրտես Վահրիճին պահում է իր պաշտօնին մէջ:

«Ես գաւառի պատրիարքը չեմ» ասող Պորոյ պատրիարքին ո՞ր շնորհին պիտի վերագրուի՝ եթէ նահանգային իշխանութիւնները խստութիւնների չեն դիմել և գաւառացին հնարաւորութիւն է ունեցել կաղն ի կաղ շարունակել իւր սահմանադրական ներքին ինքնավար կեանքը՝ առանց կետարոնից մաղաչափ աջակցութիւն և դիւրութիւն ընդունելու:

Օրինապահութեան ո՞ր տառի հետ պիտի հաշտեցուի եթէ օրինակ, նոյն իսկ ապօրէն ժողովների ու խորհուրդների իրաւասութեան դէմ արգելքներ կը յարուցւին:

Յանձնաժողովը դժուարութիւն ունէր տեսնելու 1900 նոյեմբեր 24ի 76րդ նիստի արձանագրութիւնը և գտնելու այն տեղ փաստը Տնտեսական Խորհուրդի իրաւանց դէմ: Տնտեսական խորհուրդը պահանջում է «Տարագրելոց Յանձնաժողովի» հաշիւները քննել, բայց նրան զլացւում է այդ իրաւունքը:

Նախկին պատրիարքի պաշտպանութիւնը ամիսներ առաջ հրապարակով յանձն առնող յարդելի պ. Օհանեան այս բնմից կոչ արեց պաշտօնակիցներին, որպէսզի մըտաբերեն այն օրերը՝ երբ իւրաքանչիւր անձի յետեւում կանդնած էր մի լրտես: Յարդելի երեսփոխանին և Յանձնա-

ժողովին անձանթ էր արդեօք մեր մի այլ յարդելի պաշտօնակից ասքթ. Տաղաւարեան էֆէնտիի «Արծրունի» կեղծ անուան տակ ամբաստանութիւնները՝ որոնք հրապարակ են նետուած հէնց լրտեսների ներկայութիւնը իւր թիկունքների յետեւը տեսնելուց յետոյ:

Լրտեսը իւր թիկունքի ետեւ տեսած՝ սակայն կատաղիօրէն ամբաստանութեան տարափն է սեղացած եւ կեղեցիի մի այլ պաշտօնեայ Ա. Գրիգորեան անւան տակ — Մուշեղ եպօ. — իւր «Փտութեան օձախը» տետրակովը: Այդ երկու ամբաստանութիւնների հաւաքածուները անագնում եմ ժողովիդ տրամադրութեան տակ: Այդպիսի ամբաստանութիւններ հրապարակ չեն նետուի առանց հիմնաւոր փաստերի և որոշ պատասխանատուութիւններ ստանձնելու, և հեղինակները դիտակ էին անուշտ իրենց առած քայլի պատասխանատուութեանը:

Եթէ մինչև իսկ մի քանիներ ակնատես ալկանշալուր վկայութիւնների վրայ հիմնուած հրապարակային այդ քստմեցնող ամբաստանութիւնները չլինէին, եթէ այդ տիպարի դէմ ժողովրդական արդար զայրոյթը և դատապարտութիւնը, այդ դատապարտութեան այս ժողովի կողմից իւրացումը չլինէր, եթէ յիշածս պարագաներն ու պաշտօնական արձանագրութիւնները գոյութիւն չունենային անգամ, միայն մի պարագայ՝ ուսնվիճելի է մնում, և որ Յանձնաժողովը էլ չի կարողանում հերքել, միմիայն Կարապետ Տէրունեանի պարագան բաւական կը լինէր՝ իբրև բացարձակ մատնութիւն և մանաւանդ զրպարտութիւն՝ մատնողին ու զըրպարտողին բարոյապէս մեռցնելու: Ասում եմ զրպարտութիւն, որովհետև Տէրունեան ժնեւում չէ եղել, Բրուքէլումն է եղել եւ երբէք ակնարկուած կասկածելի վարմունքն էլ չէ ունեցել:

Այս ժողովը չի կարող մինչևեւ այն տեղ իջնել՝ որ թոյլ տայ Հայոց Պատրիարքի անունով ու հանդամանքով ակններև ու պաշտօնական մասնութիւնն ու զրպարտութիւնը հըմեղացուի Թիւրքիոյ Հայ ժողովրդի ներկայացուցիչների բերնով ։

Այս բեմից լսուեց մասնութիւնը արդարացնելու ճշգրտող պաշտպանութիւններ։ Ես սառնասրտութեամբ լսեցի, որովհետև ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ եղել են յայտնութիւններ այդպիսի հոգեբանութիւններով ու մըտայնութիւններով, բայց յոյս ունեմ որ այս ժողովը կ'անդադրաւանայ իւր կանգնել պարտաւորուած բարձրութեան առաջ բացուած վիճին, և կ'զգուշանայ իւր տարեգրութիւնների մէջ անջնջելի սևէ էջը զեռեղելուց Դուք այս դէպքի նմանը չէք գտնի յիսուն տարւայ մեր ազգային պատմութեան մէջ։

Առաջ բերուեց Օրմանեան Արքեպիսկոպոսի նախկին յեղափոխականութիւնը, պաշտօնից հարկադրեալ պահպանողականութիւնը՝ ինչպէս Քրանասացի Բրիտանիւնը։ Չէի ցանկանայ այսպիսի համեմատութիւններով զբաղուել, բայց որովհետև դա որոշ մտայնութեան թարգմանն է, աւելորդ չլինի դիտել տալ՝ թէ նախ Օրմանեանի նախկին յեղափոխականութիւնը մի խոշոր հարցական է, երկրորդ՝ որ եթէ դա իրականութիւն իսկ լինէր, այդ երկու ծայրերը մարդուն կը նուստացնեն ճիշտ այն հասարակ պատճառով որ յեղափոխական մարդը ոչ թէ պաշտօնի բերմամբ է հակայեղափոխական դառնում, այլ նախ քան պաշտօնի այդ բարձրութիւններին հասնելը յեղափոխականի բարձրութիւնից զլորում է։

Հասարակական կեանքի մէջ հասարակական մարդու մեծութիւնը ո'չ թէ նրա խողացած լարերի թւովն ու ու ընդունակութեամբն է որակւում, այլ նրա քաղա-

քացիական-մարդկային առաքինութիւններովն ու վրատանկի հաստատամտութեամբը։ Ամէնավտանգաւորները նրանք են՝ որոնք ընդունակ են ամէն տեսակ լարերից ամէն տեսակ ձայն հնչեցնել։

Բնորոշ են Յանձնաժողովի Լահէյի հեռագրի մասին նկատելովներն ու եզրակացութիւնները— եւ՛ յանցաւոր եւ՛ ցեղի։ Ներելի է համարում, որովհետև ընդունայն տեղը աշխատել է ապացուցանելու, որ հեռագիրը ազդեցութիւն չէր կարող ունենալ պատուիրակութեան մերժուելուն, քանի որ ո'չ մի կողմից չէ պնդուած թէ՛ հեռագիրը պատճառ եղաւ պատուիրակութիւնը չընդունուելուն։ Ամբաստանութիւնը եղած է ճիշտ այն հիմունքներով՝ որոնց վրայ հիմնուած, Յանձնաժողովը ինքն էլ ընդունում է յանցաւորութիւնը։

Նոյն աւելորդ ձգտումը ունի նաև Ատենապետաց Դիւանի տեղեկագրի նկատելովներն ու եզրակացութիւնը էջմիածնայ Ընդհ. ժողովի վերաբերմամբ նախկին Պատրիարքի ունեցած խօսակցութեան մասին Ռուսական դեսպանի հետ։ Իրողութիւնը ապացուցանող պաշտօնական գրութեան մի քաղուածը պարունակող մի պաշտօնական հրատարակութիւն կայ։ Այս հրատարակութիւնը Յանձնաժողովի համար զեռ եւս պաշտօնական փաստ չի կարող եղել ծառայել, մինչևեւ որ դատաւարութեան հիմք չծառայի։

Ինչո՞ւ։ Արդեօք Ատենապետաց Դիւանը հնարաւորութիւն չունէր ստուգելու պաշտօնական հրատարակութեանց վաւերականութիւնը կամ դիւանագլխական խօսակցութեան ստուգութիւնը։ Լրժինի կողմից այդ պաշտօնական հաղորդագրութիւնը հրատարակ գրուելուց յետոյ, այլևս Ռուս Պետութեան համար պահող մի գաղտնիք չէր կարող լինել, ուստի հնարաւորութիւն կը գը-

նուէր Սինոդի միջոցով փոխարքայական Դիւանից ըստուգել :

Եւ եթէ դատավարական հիմ լինելուց յետոյ, հրատարակութիւնը պաշտօնական վաւերականութիւն պիտի ստանար, այդ դատավարութիւնն էլ վաղուց տեղի էր ունեցել, և Դիւանը կարող էլ ստուգել :

Ի՞նչ է նշանակում անհետեւանք թողուիլը . արդեօք նշանակում է չապացուցուած : Եւ եթէ այո՛, ապա պաշտօնական վկայութիւնը որ այսօր գոյութիւն ունի, ինչո՞վ է հիմնաւորում Դիւանի անհետեւանք թողելը :

Բայց թողունք այս ամէնը :

Կայ և մի այլ կարևոր պարագայ :

Եթէ մինչեւ անգամ ժողովրդական դատատանն ու վտարումը չլինէր, եթէ մինչեւ անգամ այս ժողովի իւրացումը չլինէր ժողովրդական վճռի, եթէ ջախջախիչ ու անվիճելի փաստերը չլինէին ժողովրդական ձայնի և խղճի առաջ հասարակական մարդուն — Օրմանեանի — բարոյական մահացած իրականութիւնը, նախկին Պատրիարքի էութիւնը, նկարագիրը ներկայացնող, նըրան Պատրիարքական Աթոռին կոչող պատմական մի ամբողջ շրջան յատկորոշող գիմագիծ կայ :

Այդ շրջանը կարելի է բացատրել ժողովրդական լեզուի մի սասցուածով՝ այն է — «կտրել չը կարողացած ձեռքդ համբուրիր» :

Եթէ Խրիմուանների, Վարժապետեանների, Իգմիրլեանների քաղաքացիական առաքինութեան, քաջութեան, բողոքի ու իրաւունքի պաշտպանութեան շրջանից յետոյ ղեկավար շրջաններում առաջ է եկել Համիտեան արիւնոտ ձեռքը համբուրելու ընդունակ պիղծ շրթունքը գտնել ու ընտրել, այդ պիղծ շրթունքը գտնուել է միայն Օրմանեան Արքեպիսկոպոսի դէմքին վրայ :

Օրմանեան ուրեմն այդ շրջանի մարդն էր :

Պատմութեան մէջ, հասարակական կեանքի մէջ ամէն մի ինքնորոշ շրջան՝ իւր տիրող մտայնութեան համապատասխան ղեկավար, այդ մտայնութիւնը ներկայացնող, մարմնացնող մարդը ունի :

Քանի տեւում է շրջանը՝ մարդն էլ բեմի վրայ է . բայց հէնց որ շրջանը ստիպուած է լինում տեղի տալու մի այլ մտայնութեան շրջանի, անհետացող շրջանի մարդն էլ անհետանում է՝ այլևս մահացած և պատմութեան պատկանող յիշատակ է մնում :

Եթէ անցել է լրտեսութեան, համակերպութեան բարոյական բովանդակ արատի ու պղծութեան շրջանը, անցել ու անհետացել է ուրեմն եւ նրան մարմնացնող դէմքն ու անհատը — Օրմանեանը :

Այս միակ պարագան ևս բաւական է ինքն ըստ ինքեան նրա դիմագիծը, ամբողջ գործելակերպը մի անգամ ևս ու վերջնականապէս արձանագրելու :

Բայց դուք յուզելով ներկայումս, նրա ինդիրը տեղեկագիրների ներկայացուցած ձեւով ու պաշտպանողականներով, ներան ու դուրսը կաթողիկոսական նուիրակի ևն . լուրերն էլ միասին հնչեցնել տալով, ի՞նչ էք ներկայացնում և ինչի՞ էք ձգտում :

Այս մեր ապրած շրջանը պիղծ շրթունքների շրջանն է, որպէս ղի դուք նրան վերստին բեմի վրայ բերէք :

Եթէ պատկառանքը կայ ազգային սրբութեան, դուք չպիտի թոյլ տաք որ պղծուի այդ գերագոյն սրբութիւնը :

Երբ կ'անցնին ներկայ օրերը, ուր սրբութեան սեղանի առաջ բոլորս բոլորում մեր պաշտամունքը ներկայացնել պարտաւոր ենք միայն այժմ, այն ժամանակ վարուեցէք այնպէս՝ ինչպէս ձեզնից իւրաքանչիւրին ձգտումն ու մտայնութիւնն է ներկայացնում :

Պ. ԶՕՂՐԱՊԻ ԶԱՌԸ

Տեարք՝

Անցեալ ուրբաթ օրուան և այս օրուան նիստերուն մեր առջև պարզուած տեսարանները ուշադրաւ կը դանեմ: Ես պէտք չունէի ասոր համոզուելու համար թէ մարդ որքան տկար արարած մըն է, երբ կը հարկադրուի ուրիշ մը դատելու: Մէկ վայրկեանի համար գոնէ պէտք էր որ մերկանար ան իր կանխակալ կարծիքները, իր համակրութիւնները և հարկակրութիւնները, որպէս զի արդար վճիռ մը արտասանելու կարող ըլլար: Պատմութիւնը երբ օր մը քննէ մեր այսօրուան նիստը, Օրմանեան Ս.ի հակառակորդները եւ ջատագոյնները պիտի գտնէ, բայց դատաւորներ չպիտի գտնէ այս տեղ: Արդարութիւնը անշատ ամէն անձէ և ամէն ինչդրէ՝ պէտք է որ բարձր ու սրբազան ըլլար: Ես շուրջս յուզմունք և զայրոյթ կը տեսնեմ միայն: Այս դատավարութիւնը ընելով, 12 տարուան կսկիծներու վերլուծումն է որ կը կատարենք: Դիւրաւ կը հասկցուի թէ այդ ցաւերու վերջուշումը կը քերու բորբոքում յառաջ բերին: Միայն թէ մոռնալու չէ՛ որ՝ հոս քաղաքական խնդիր մը քննելու համար ժողովուրդած չենք, այլ արդարութիւն ի գործ դնելու ամբաստանեալի մը դէմ. ասոր համար մոռնալու չէ որ անցեալին վերաբերեալ այդ գործը իր ժամանակի պայմաններէն դատելու չենք, եթէ արդար ըլլալ կուզենք: Ես իմ փորձառութեամբս, մարդկային արդարութեան վրայ շատ

նպաստաւոր գողավար չունիմ, վասն զի յաճախ տեսած եմ որ մարդկային դատաստանները վայրկեանին տպաւորութեանը տակ կը տրուին: Օրմանեան Սրբազանին դատը Կ. Պոլսոյ Հայութեան կեանքին մէկ ցոլացումն է, և դատաւորներէ աւելի պատմիչներու և ընկերաբաններու կը վերաբերի: Նախ աս՝ ըսեմ որ, ես այս գործը նորէն յետաձգելու կողմը չեմ, ինչպէս մեր ընկերներէն ոմանք պահանջեցին. յետաձգումը համաձայն չեմ գտներ արդարութեան: Այսօր չենք կրնար զլսնալ վճիռ մը՝ որ 4 տարի է ի վեր արդէն չի տրուելուն համար անարդարութիւն մը կրնայ սեպուիլ:

Յարգելի պաշտօնակցիս՝ Շահրիկեան էֆ.ի նոր ամբաստանութիւնները քիչ մը ապաժաման կը գտնեմ: Լսելով զանոնք այսօր՝ ըսողը ընկերներուս հետ, ե՛ս ալ նոր իրողութիւններու առջև գտնուեցայ, Բոլոր ժողովականները համակարծիք են ինձի հետ որ այսքան ծանրակշիռ ամբաստանութիւններու դէմ, պէտք է որ ամբաստանեալին միջոց տրուէր ինքզինքը պաշտպանելու: Չեմ կարծեր որ արդարութեան և քիչ մըն ալ վեհանձնութեան համաձայն ըլլայ՝ քննութեան շրջանը լրանալէ վերջը, վճիռը արտասանուած պահուն, յանկարծակի նոր ամբաստանութիւններ կուտակել և անոնց ծանրութեանը տակ ջախջախել մէ՛կը՝ որ արդէն ներկայ ալ չէ ժողովին առջև և ինքզինքը արգարացնել միջոցը չունի:

Յ. Շահրիկեան .— (ընդմիջելով) Ազգ. ժողովը դատարան չէ՛:

Գ. Զօհրապ .— (շարունակելով) քննուած գործը սակայն դատական գործ է, ամէն պարագայի մէջ, չե՛նք կրնար արդարութեան տարրական կանոններուն հակառակ վարուիլ: Եստ մը քաղաքական գործիչներու դէմ այս տեսակ դատաստաններ տեղի ունեցած են, բայց ա-

մէնուն մէջ դատավարական սովորական կանոնները յարգուած են: Սամէնքդ գիտէք որ եղեռնական ատեանին առջեւ անգամ, Ընդհ. Դատախազը իրաւունք չունի նոր ամբաստանութիւն մը յառաջ բերելու, և ատանկ բան մը ընող ընդհանուր դատախազները պատասխանատուութեան կ'ենթարկուին:

Տօքթ. Կ. Փառեան. — Այդ Ձեր չուզած բանը, Երզնկայի մէջ՝ մեզի դէմ եղաւ ժամանակին:

Գ. Զօհրապ. — (չարունակելով) Դուք արդար գործ մը նկատեցի՞ք զայն: Հիմա՛կ Տեարք, բուն խնդրոյն դառնանք: Բայց ստիկե առաջ դիտողութիւն մը: Մինչեւ հիմակ ըսուած խօսքերը, կամ անպատճառ Օրմանեան Ս.ը ջախջախելու նպատակով, և կամ անպատճառ արդարացնելու նպատակով ըսուեցաւ: մենք որ դատաւոր ենք այս պահուս, ամէն մէկերնիս մեր համոզումը պիտի յայտնենք միայն: Արդարութեան սննամաճայն է որ ճիգ թափենք ուրիշները մեր կարծիքին բերելու համար. ասիկա փաստաբաններուն դործն է. այս տեղ ամէն ոք միայն իր խղճի արդարութեամբը պէտք է շարժի, և ե՛ս գոնէ այդպէս ընելու մտադիր եմ:

Օրմանեան Ս. ի դէմ շատ մը ամբաստանութիւններ յառաջ բերուեցան, բայց ո՛չ ոք ըսաւ թէ Օրմանեան Սրբազան չարաչահութիւններ ըրած կամ դրամական զեղծում գործած է: Իրեն վերագրուած յանցանքներուն զլխաւորը ըլլալով, ըսուեցաւ թէ ստրկամիտ քաղաքականութեան կը հետեւէր Օսմ. Կառավարութեան դէմ:

Օրմանեան Ս. ջարդերէն վերջ Հայոց Պատրիարք եղաւ և համակերպութեան քաղաքականութեան հետեւեցաւ մինչեւ վերջը: Ասիկա ամէնուն համար ընդունելի քաղաքականութիւն մը չէ, թերեւս, բայց այն

ժամանակի պայմաններուն նայելով՝ պարտողական քաղաքականութիւն մըն էր: Յետոյ, համակերպութիւնը մեր դարաւոր քաղաքականութիւնն է. Հայոց պատմութիւնը՝ համակերպութեան սլատմութիւնն է: Եթէ մեզի ժամանակակից սղղերէն շատերը ջնջուած են ու մենք տակաւին գոյութիւն ունինք, ասիկա կը պարտինք այդ քաղաքականութեան, և ասոր համար է որ Հայերը կրցած են բազմադան տիրապետութեանց տակ ապրիլ: Կաղնիի և եղէգի առածը այս պահուս կը յիշեմ ես, կաղնի ըլլալը դիւրին և չքիզ բան մըն է, բայց կաղնին կը փշրուի, մինչդեռ եղէգը խոնարհելով հանդերձ, դարձեալ կը կանգնի. հարկաւ պէտք եղածէն աւելի՛ խոնարհիլ մը կայ որ անտեղի է, սակայն խնդիր է ճշդել՝ թէ այս պարագային մէջ եղէգը որքան ծռեցաւ: Ճշմարիտ է որ Աստիւլ Համլտի հանդէպ իր վարմունքը դժբախտ Ազգի Պատրիարքի մը վայելուչ ծանրութիւնը չունեցաւ: Ոմանք ըսին թէ Օրմանեան Սրբազան պզտիկ արքունիք մը ունէր իր չուրջը և Camarilla մը կար Պատրիարքարանին մէջ ո՛չ մաքուր տարրերէ կազմուած: Պզտիկ ճշմարտութիւն մը կայ ասոր մէջ, բայց պէտք չէ մոռնալ որ Պատրիարքարանը և նոյն խկ իր տունը լրտեսներէ հեռու պահել, այն ժամանակները դիւրին գործ մը չէր: Օրմանեան զանոնք սիրաշահելը նախամեծար համարեց: Ես կ'ընդունիմ նաև որ ժամանակ մը եկաւ՝ ուր այլևս Օրմանեանին կ'իյնար հրաժարիլ և չհրաժարեցաւ, սակայն ես ասիկա Ազգին շահերուն դէմ մասնութիւն չեմ դաւանիր և միայն այս պատճառով վճիռ արձակելու չեմ համարձակիր: Օրմանեան Ս. ի այս ընթացքը, որոշ չափով մը կրնայ վերագրուիլ իր դատախազութեան: Մեր միա-

միտ կրօնականները կոչում կը նկատեն եկեղեցականութիւնը, Օրմանեան Սրբազան ասպարէզ կը նկատէ զայն: Մանկութենէն ի վեր իր ստացած այս դաստիարակութեանը համար ալ ո՛չ ոք կրնայ դատապարտել զինքը: Օրմանեան Ս. Պատրիարք ըլլալէ առաջ, մեր ամէնէն զնահատելի և աղգասէր եկեղեցականներէն մէկն էր. զնահատութիւն մը՝ որ նոր չիմ ըներ, այլ 14 տարի առաջ ըրած ևմ իմ «Մանօթ Դէմքե» ըրուս շարքին մէջ՝ իրեն յատկացուած յօդուածով մը: Այդ յօդուածին մէջ՝ քիստ գրաքննութեան մը աչքէն զրեթէ փախցնելով ժողովուրդին հասկցնելու համար այս եկեղեցականին յեղափոխական ոգին, ըսած էի, «Օրմանեան Ս. մեր եպիսկոպոսներուն երիտասարդը և մեր երիտասարդներուն եպիսկոպոսն է»: Ահա՛ այս էր այդ թուականին իմ համոզումս, որ բոլոր երիտասարդութեան ալ համոզումն էր: Արդեօք այսպիսի կարծիք մը յայտնելով սխալմծ էի, ո՛չ: Օրմանեան Ս. իբրև Սովկոյց Յանձնաժողովի քարտուղար և իբրև Արմաշի Վանահայր, իրաւամբ ամէնուն համակրութիւնը և վստահութիւնը շահած էր. իսկ իբրև Կարնոյ առաջնորդ՝ յեղափոխական գործունէութիւն մը ունեցաւ: Անուրանալի է որ Կարնոյ մէջ առաջին ցնցումը իր օրովը եղաւ, ու շարժման գլուխը ինք գտնուեցաւ: Այդ պատճառով ալ Օրմանեան Ս. Պոլիս բերուեցաւ և հարցաքննութեան ենթարկուելէ յետոյ հազիւ կրցաւ իր օձիքը ազատել: Ուրեմն Օրմանեան Ս. աղգատեսաց մը չէր: Ի՛նչպէս եղաւ որ Օրմանեան Ս. համոզուած յեղափոխական մը ծայրայեղօրէն պահպանողական դարձաւ Պատրիարքութեան մէջ, ու ինչպէս ըսաւ Շահրիկեան էֆ. տիղմի մէջ թաթիուեցաւ: Անոնք որ ստրկութեան քաղաքականութեան հետեւելուն համար կը մեղադրեն զինքը, կը կարծեմ թէ

անոնց պատասխան մը կրնայ ըլլալ բարեկամիս Օհանեան էֆ. ի այն յայտարարութիւնը թէ՛ յեղափոխականներ երբ իշխանութեան գլուխ անցնին ուրիշներէ աւելի պահպանողական կը դառնան: Իր ցոյց տուած Պրիանի օրինակէն աւելի, ես կը յիշեմ Միրապօի մէկ խօսքը թէ «des Jacobins minitres ne seront pas des ministres Jacobins» — երբ ժակօպէն մը նախարար ըլլայ, պիտի դադրի ժազօպէն նախարար մը ըլլալէ»: Ահաւասիկ թէ ես ինչպէ՞ս կ'ըմբռնեմ հոգեբանութիւնը այս եկեղեցականին: Իրեն վերագրուած յանցանքներուն շատերը ուղութեան և նկարագրի կը վերաբերին, չեմ գիտեր թէ ստոնց մասին այս տեղ վճիռ արձակել որքան նշանակութիւն ունի: Ամէն պարագայի մէջ պէտք է ժամանակին պայմանները և անձին խառնուածքը ուշադրութեամբ վերլուծել և հասկնալ: Ըսուեցաւ թէ Օրմանեան Ս. Սահմանադրութեան բոլոր տրամադրութիւնները չէ գործադրեց, ուստի այդ մասին իր ըրած ուխտը դըրժեց: Կը հարցնեմ թէ այսօր երբ հինգ տարիէ ի վեր մեր Սահմանադրութիւնը վարձատրելու մասին կատարեալ ազատութիւն կը վայելինք, արդեօք անոր բոլոր տրամադրութիւնները գործադրեցինք: Նոյնիսկ ա՛յն երեսփոխանը՝ որ ամէնէն անողոք հակառակորդն է ամբաստանեալին և այսօր օրէնքին գործադրութեան հսկելու պաշտօն ունի, կրնայ ըսել թէ Սահմանադրութիւնը ամբողջութեամբ կը գործադրէ արդի վարչութեան մէջ . . . :

Ա. Գասպարեան — (ընդմիջելով) Գործադրել կըրնայինք:

Գ. Զօհրապ — (չարունակելով) Այդքանն ալ բաւական է ինծի: Ահաւասիկ հինգ տարի կ'ըլլայ երկրին մէջ Սահմանադրութիւն հռչակուած է և դեռ մեր Սահ-

մանադրութիւնը գործադրելու վրայ ենք: Մտածեցէք անգամ մը, այսօր երբ արգարութիւնը գործադրելու նպատակով հաւաքուած ենք այստեղ, արդեօք արգարութեան գոնէ տարրական և հիմնական պայմանները կը յարգենք մինք: Առանց վարանելու դատելու վրայ ենք ամբաստանեալ մը, որ բայակայ է և որ իր ձայնը չկրրնար բարձրացնել մեր առջեւ ինքզինքը պաշտպանելու համար, նոյնիսկ ամէնէն բացայայտ կերպով անարդար պահանջումներու և նկատումներու հանդէպ: Իրեն դէմ ըսուած խօսքերուն մէջ կան նաև որ արգարութեան հետ կապ չունին և քաղաքական նկատումները իրրեւ փաստ կը ծառայեցնեն: Փափաքելի է որ հոռու մնային անոնք մեր մտածողութենէն: Այս պահուն Ազգին մէջ պառակտում չի ձգելու գաղափարը գովկի է ինքնին, բայց ատիկայ ամբաստանեալի մը յանցուորութեանը կամ անմեղութեանը հետ կապել ներկի չէ բնաւ: Ըստ իս՝ Շահրիկեան էֆ. ծանր ու անիրաւ առաջարկ մը կ'ընէ, Վայրկեանի պատմական հանգամանքը նկատի առնելով և պառակտումի առաջին առնելու համար յետաձգում պահանջելով . . . :

3. Շահրիկեան— . (ընդմիջելով) Իմ ըսածը սխալ հասկցուեր է, ևս պէտք զգացուցի ժամանակի պահանջները նկատողութեան առնելու:

Ասեմապէս— . (ընդմիջելով) Ժամանակագրական սխալ մը կը գործուի, զոր ի դիւանէ ուղղելու պէտքը կը տւանեմ: Օրմանեան Ս.ի խնդիրը, իր կարգին է որ նկատողութեան կ'աւնուի: Օրակարգի վրայ զանազան խնդիրներ ունէինք, որոնց մէջ Երեցեան Ս.ի խնդրոյն համար Յանձնաժողով մը կազմուեցաւ. իսկ անկէ վերջ կուգար Օրմանեան Ս.ի խնդիրը, մինչդեռ այնպէս կ'ուզուի ցոյց տալ թէ այս խնդրը ղիտմամբ այս օրերուն

մէջ կը քննուի: Այս կէտը պէտք զգացի ճշդելու, առիթ չտալու համար թիւրիմացութեան, մանաւանդ որ ժողովը որոշեց առաջնութիւն տալ օրակարգի այս խնդրոյն:

Գ. Զօհրապ— . (չարունակելով) Երբ այս ժողովը կազմուեր է ամբաստանեալի մը հանդէպ արգարութիւն գործադրելու համար, ինքն է որ իր վարմունքով օրինակը պիտի տայ, և այս ալ չկրնար ըլլալ հարկաւ անպայման յետաձգելով իր վճիռը՝ արգարութեան հետ վերաբերութիւն չունեցող պատճառներով: Ամբաստանութեան տեղեկագրին մէջ յիշատակուած են նաև Լահէյի հեռագիրը և Կովկասի Դաշնակցականներուն խնդիրը: Ես, տեսքք, այս երկու խնդրին համար քանի մը խօսքով իմ կարծիքս և սպաւորութիւնս պիտի բացատրեմ: Կ'ընդունիմ որ այն ատենի բռնադատեալ պարագաներու մէջ ալ՝ շատ բարձր նկարագրի տէր եկեղեցական մը Լահէյի հեռագիրը չի քաշեր, սակայն այդ բռնադատութեան տեղի տալը՝ դատապարտութեան պատճառ չի կրրնար համարուիլ. մեծ առաքինութիւն ցոյց տուողին վրայ կրնանք հիանալ, բայց այդչափ մեծութիւն ցոյց չի տալու համար չենք կրնար մէկը դատապարտել. մանաւանդ որ չենք գիտեր թէ տակաւին ինչեր վերապահուած են մեզի, ու այս պատմական օրերուն չպիտի յաջորդեն օրեր, ուր երբ վերադառնան այդ ճնշումները, այս ժողովները նորէն այդ տեսակ հեռագիրներ չպիտի քաշեն: Յամենայն դէպս Եւրոպան քաջ գիտէ արժէքը այն հեռագիրներուն՝ որոնք ստորագրողները՝ իրրեւ պատանդ կը ծառայեն կառավարողներու ձեռքին մէջ:

Եթէ Կովկասի մէջ դումարուած ժողովի մասին ըսուածները ճիշտ ըլլային, չպիտի վարանէի քուէս տալու Օրմանեան Ս.ի դատապարտութեանը համար: Բայց

պէտք է տեսնել թէ ինչի՞ վրայ հիմնուած է այդ ամբաստանութիւնը: Ռուսական դեսպանատան թարգման մը, իր յիշողութեան մէջ պահածին չափ, գացեր պատմեր է Օրմանեան Ս. ի հետ ունեցած տեսակցութիւնը դեսպանին: Նախ և առաջ պարզամիտ ըլլալու ենք հաւատարմով որ Ռուս Կառավարութիւնը իր հողին վրայ, Կովկասի մէջ գումարուած ժողովի մը հանգամանքի մասին տեղեկութիւն ստանալու միջոցներէ զրկուած ըլլայ և Տաճկաստանի Հայոց Պատրիարքին դիմէ տեղեկութիւն ստանալու համար: Ո՛չ մէկ ողջամիտ միտք կրնայ ընդունիլ ասիկա, երբ Ռուս Կառավարութիւնը ընդհանուր դատախազ ունի նոյնիսկ Էջմիածնի Սինօդին մէջ և հաւանականաբար ուրիշ հողար ու մէկ աղբիւրներ: Պէտք է գիտնալ նաև թէ Պետական պաշտօնեաները հակամէտ են դէպքերը մշտ իրենց Կառավարութեան տեսակէտին համոճայն ներկայացնելու և թարգմանին խօսքերը պէտք է ընդունիլ այդ վերապահութեամբ: Յետոյ ամէն խօսակցութեան մէջ ուղիղ բմբունումի և յիշողութեան զօրութեան խնդիրներ կան: Ո՞վ կրնայ հաւատալ որ թարգմանը իր տեղեկատուութեանը մէջ բնաւ սխալած չէ: Այս պայմաններուն մէջ ես այս ամբաստանութիւնը ապացուցուած չեմ նկատեր: Գալով Տէրունեանի խնդրոյն, հոն կան օրինական ծանր անկանոնութիւններ և բարոյական թերացումներ: Ամուսնալուծման վճիռ արրուեր է իբրև թէ Կաթողիկոսական կոնդակով մը, որուն մէջ ոչ Դատաստանական Խորհրդոյ քննութեան և վճիռի խօսք կայ, ո՛չ ալ կնոջ կողմէ բողոքի: Ո՞ւր տեսնուած է որ առանց ամուսիններէն մէկուն կողմէ պահանջ և դատ ներկայացուելու, կրօնական իշխանութիւնը ինքնիրեն ամուսնալուծման վճիռ տայ: Յետոյ

նոյնիսկ և թէ ընդունինք որ կնոջ կողմէ բողոք եղած է— ինչ որ գոյութիւն չունի— դարձեալ ո՛ր և է օրինական արժէք չունի Հայրապետական վճիռը, վասն զի Թրքահայոց ամուսնական գործերուն մէջ անիկա երրորդ աստիճանի քննութեան մը արդիւնք պէտք է ըլլայ: Ամէն ամուսնական դատ, Դատաստանական Խորհուրդէ վերջ՝ իբրև վերաքննիչ ատեան, կը ներկայանայ Խառն Ժողովին, անկէ վերջ է որ Հայրապետական վճիռին երբեմն կ'ենթարկուի: Բայց առանց նախնական և վերաքննիչ դատարանէն անցած ըլլալու, բարձրագոյն ատենին դիմում չըլլար և ո՛չ ալ սն կրնայ ինքնազուխ վրձիւ արձակել: Օրմանեան Ս. այս բացայայտ կանոններուն ան տեղեկ չէ, և չի՛ կրնար ալ ըսուիլ որ միամտօրէն շարժած է Կաթողիկոսին այս անարժէք Կօնդակին վրայ հիմնուելով և Կառավարութեան թագրիր գրելով՝ որ ամուսնալուծումի վճիռ տայ Տէրունեան այր ու կնոջ մէջ: Ամէնէն ծանրակշիւ կէսն ալ այն է որ այս վճիռ համարուող կոնդակը Տիկին Տէրունեանի մահուրնէ վերջը տրուած է: Այս ծանր անկանոնութիւններուն դէմ արդարացուցիչ բան մը չեմ տեսներ: Օրմանեան Ս. ի միւս գիրը, այն որուն մէջ Տէրունեանի յեղատիտական մը ըլլալուն համարժէք պարբերութիւններ դնելով, Օսմ. դատարանին տրամադրութիւնները եղծելու և անոր դէմ կը ճգնի, այդ գիրը՝ որ ակներև կերպով լրտեսական հանգամանք մը ունի, բարոյական ամէնաժանր թերացում մըն է հարկաւ: Եւ մտածել որ հայ եկեղեցականը, նոյն իսկ Հայոց Պատրիարքն է ասոր հեղինակը: Այս սգեղ արարքին մէջ ալ աւելի տգեղ բան մը, ա՛յն որ՝ այդ լրտեսական թուղթին մէջ զրուածները գոնէ ճշմարիտ ըլլալու թեթեւացումն ալ չունէին: Տէրունեան երբէք ժընձիվ բնակած չէր, Օրմանեան գիտէր ասիկա.

անիկա կենցաղատէր և խառնակեաց մէկն էր, հեռու ազգային զգացումէ, մանաւանդ յեղափոխական ըլլալու չափ նկարագրիէ և անձնագոհութենէ: Օրմանեան այս ալ գիտէր, և ասով հանդերձ չի վարանեցաւ անոր հակառակը գրելու Շէրիի դատարանին՝ Տէրունեսանի ժառանգական դատին աննպաստ ելք մը տալու համար:

Հարկաւ այս ազեղ վարժունքը ո՛չ անձնական շահի, ո՛չ անձնական հակառակութեան համար կատարեց, իր նպատակը Տէրունեսանի դատը մերժել տալով Գարահէօզեաններու ծառայել և անոնցմէ օգուտ մը հանել էր ազգին համար, ինչպէս իրօք ալ յաջողեցաւ: Բայց այս նիւթական օգուտին դէմ գործուած զանցառութիւնը՝ ո՛չ մէկ կերպով կրնայ արդարանալ, ապա թէ ոչ այսուհետեւ օրէնքն ալ բարոյականն ալ սճութի ղնելու է:

Ե՛ս, տեսրք, բոլորովին անկողմնակալութեամբ պարզեցի իմ տեսակէտներս այս խնդրոյն վրայ: Թեր ու դէմ յայտնուած կարծիքները երկու ծայրայեղութեան գացին, Օրմանեան Ս. ոմանց աչքին հրեշտակ՝ միւսներուն համար սատանայ մըն է, ըստ իս՝ ո՛չ մին է և ոչ միւսն է — մահկանացու էակն է ան՝ որ իր կիրքերն ու իր պակասութիւնները, իր առաքինութիւններն ու յանցանքները ունի: Ռասխի բառովը անիկա կրնայ ըսել ՔԵ՛ս ոչ այս մեծ դրուատիքներուն, ո՛չ ալ այդ ծանր անարժանութեան մարդն եմ» Je ne merite pas, ni cet exces d'honneur ni cette indegnité.

Մի՛ մոռնաք մանաւանդ վերջին հինգ տարուան կեանքը, իր հոգեկան տառապանքը՝ զոր լռութեամբ և ազգօգուտ աշխատութիւններով անցուց:

Օրմանեան Ս. այսօր հանրային խղճմտանքին առջև կը ներկայանայ, մէկ կողմէն մեծ թերացումներով և

մեծ անկանոնութիւններով, միւս կողմէ ազգին մատուցած շատ մը ծառայութիւններով, իբրև Սովետոյ Յանձնաժողովոյ անդամ, իբրև Կարնոյ Առաջնորդ և իբրև Արմաշի Վանահայր և հինգ տարի տեւող քառութեամբ մը: Այս է բուն պատկերը այս գործին: Ես կը կարծեմ որ արդարութեան համաձայն կ'ըլլայ որ այս պայմաններու մէջ ազգս արձակեց գինքը այս դատաստանէն, և եթէ թող կուտաք կարգամ Ձեզի այս համոզումն տակ պատրաստ վճիռս:

ԽՈՒՍԱՓՈՒՄ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹԵՆԷՆ

Պ. Զօհրապ իր պաշտպանողական ճառով — ուր փաստաբանական արուեստը Խղճմտանքի Զայնին դէմ ելաւ — կարծես փորձել ուղեց ժողովին մէջ յայտնապէս նկատող երկու որոշ տրամադրութիւններուն մէջ մերձեցման դիմ մը դանել, դատապարտելը կամ անպարտ հռչակելը՝ փոխելով ազատ արձակելու։

Պ. Զօհրապ սակայն՝ առանց իր պատկանած Խմբակցութեան — Աղատականներու — կարծիքն ու հաւանութիւնն ունենալու իրեն հետ, Օրմանեանականներու թեզն էր որ պաշտպանեց։

Եւ արդէն Պ. Շահրիկեանի ճառին տպաւորութենէն յետոյ՝ Օրմանեանականները Զօհրապի մը ճարտասանութեան պէտքը կը զգային։

Ու Պ. Զօհրապ հայթայթեց այդ դէնքը, մեղադրելով Շահրիկեանը թէ՛ — նոր ամբաստանութիւններ կ'ընէ։

Պ. Զօհրապի այս միտքը, պիտիիչ տպաւորութիւն մը եկաւ ձգել Օրմանեանականներու վրայ, որոնք չկրնայով այս նոր դէնքին առջեւ ինքզինքնին պահել՝ սկսան ծափել բանախօսը։

Իրողութիւնն այն է սակայն որ՝ Օրմանեանի պաշտպանները Պ. Զօհրապի ճառէն օգտուեցան ի նպատակ մեղադրողին, առանց անոր ներկայացուցած բանաձևեր քուէարկելու...

Օրինակը հրահանգիչ էր նոյն իսկ Պ. Զօհրապի համար, մէկէ աւելի անսակէաներով։

Խնդրոյն շահեկան և ուշադրաւ կողմը՝ Պ. Զօհրապի վերոյիշեալ արտայայտութիւնը կը ներկայացնէ, որուն ուղեց պատասխանել Պ. Շահրիկեան, սակայն խօսք չտրուեցաւ։

Այդ պատասխանը կարծեր որ իր տեղը ունենար այս նրատարակութեան մէջ. ուստի պատճառով դիմեցինք Պ. Շահրիկեանի, որ հետեւեալ կերպով ամփոփեց իր միտքը։

«Իմ ճառիս տպաւորութիւնը ծնցող եղաւ, երբ ետ հոն պաշտօնական տօքիւմաններու և արձանագրութիւններու վրայ հիմնուած՝ փաստեր ներկայացուցի։

«Պ. Զօհրապ զգալով ու տեսնելով այդ տպաւորութիւնը, եւ ուղելով ցրուել այդ ճառին ազդեցութիւնն ու հետեւանքը, զիս մեղադրեց, անարկելով որ վճռի բողբէին ետ նոր և ամենաձանր ամբաստանութիւններ կը ներկայացնեմ և կ'ամբաստանեմ ամբաստանեալը՝ անոր բացակայութեանը։

«Պ. Զօհրապ այս նախաբանով — սր ծափահարութեան արժանացաւ աջէն ու կեդրոնէն և որուն տակ ինք ճնշուելով մերժեց, — առաջ տանելով իր ճառը՝ ներկայացուց իր բանաձևեր և առաջարկեց վիճարանութեան փակումը՝ իւր բանաձևեր քուէարկելու համար։

«Թէև ես իմ ընկերներուս անունով յայտարարեի որ չպիտի մասնակցէինք վիճարանութեան, բայց որովհետև Պ. Զօհրապ իր կեանքի շատ հազուադէպ բուրյաներէն մէկը ներկայացուց և զիս ամբաստանեց ապօրինութեան մէջ, ես պարտաւոր էի պատասխանել, բայց մեծամասնութիւնը արդէն խօսք ունեցողներու արտայայտուելու իրաւունքն ալ զլանալով՝ որոշեց փակել վիճարանութիւնը։

Յամենայն դէպս, ուրբաթի նիստին մէջ, Պ. Զօհրապը

չէր և անոր շրթունքներուն չէր որ պիտի սաղէր պաշտպանութեան այդ եղանակը՝ աշխատելով խարաղանկ նստել Արդարութեան Զայնն ու Անոր տարրական կանոնները :

«Առաջին, — ես ո՛չ թէ նոր ամբաստանութիւններ կը բերէի, այլ հազարներէն մէկը կը թուէին փաստերու այս զանցառութիւնները՝ որոնք գոյութիւն ունին Պատրիարքարանի արխիվներուն մէջ և Քննիչ Յանձնաժողովը պարտք չէ համարած քննութիւն կատարել և փաստեր հաւաքել :

«Երկրորդ, — ես սրոշակի հազորդեցի Քննիչ Յանձնաժողովի՝ ի մասնաւորի Պ. Հմայեակ Արամեանցի դէմ Երեսփոխաններու, օրինակ Պարոքեան վարդապետի մեղադրանքը՝ որ Խորհրդարանի մէջ հրապարակով յայտնեց թէ՛ :

«Յանձնաժողովը յապուեր և ջնջէր իր ղեկուցումներուն կարեւոր մասերը :

«Թէ Պ. Հմայեակ Արամեանց իրեն տղղարարեր էր թէ՛ Շնեղութիւն չի քաշէ, որովհետեւ ինչ ալ ըլլայ, մասերը պիտի բարձրանան և Օրմանեան պիտի արդարացուի :

«Թէ ինք (Պարոքեան վրդ.) երեք տարի Օրմանեանի քարտուղարութիւնը ըրած ըլլալով՝ շատ դաղանիքներ գիտէր :

«Թէ սրոշած էր թէեւ պարզել այդ ամէնը ժողովին առաջ, բայց տեսնելով ախրող մտայնութիւնը որ անօգուտ է, հրապարակ չի գար :

«Երրորդ, — եթէ մինչեւ անգամ իմ ջախջախիչ օպացօնական փաստեա քննութեան թերութիւնները քննադատելու իմաստով չաւանդէին և իբր նոր փաստեր նկատուէին, այնու ամենայնիւ, քանի դեռ դատաւա-

րութիւնը չէ՛ վերջացած, քանի դեռ վճիռը չէ՛ տրուած, աշխարհի ո՛չ մէկ երկրին մէջ չկայ օրէնք մը՝ որ պարտադրէ դատարանին մերժել ու անտեսել փաստերն ու վկայութիւնները :

«Օրմանեան վտարուեր է Պատրիարքական աթոռէն՝ ո՛չ թէ այս կամ այն մասնաւոր յանցանքի համար, այլ իբր Աղգային Յաւերուն անկարեկիր, բռնապետութեան հաճոյակատար ու անբարոյացուցիչ, օրէնք ու իշխանութիւն չարաշահող, շահագործող :

«Ուստի, Աղգային ժողովը ո՛չ թէ այս կամ այն ամբաստանող երեսփոխանին երեսան գալը պիտի փընտուէ, այս կամ այն մասնաւոր ամբաստանութիւնը ամբաստանութեան հիմք պիտի ունենայ՝ այլ դէպքերն ու իրողութիւնները իբր նիւթ և փաստ՝ ընդհանուր ամբաստանութեան :

«Չորրորդ, — եթէ մինչեւ անգամ, յայանուածները ո՛չ թէ ընդհանուր ամբաստանութեան իբր փաստ նկատուէին, այլ նոր ամբաստանութիւններ, չկայ ոչ մէկ օրէնք և ո՛չ մէկ երկրի մէջ, որ թոյլ տայ Դատական իշխանութեանը՝ մերժել ամբաստանութիւնը, արգելիլ ամբաստանողը և չպարտաւորել հետազօտութիւն :

Հինգերորդ, — Խորհրդարանը Դատարան չէ՛: Խորհրդարանը աւելի քաղաքական-քարոյական հիմնարկութիւն է, ուր կը դատուի ո՛չ թէ սոսկական անհար, սովորական յանցանքն ու ոճիրը՝ այլ միմիայն հասարակական մարդը, քաղաքական գործիչը, վարիչը :

«Պ. Զօհրադ այս ամէնը շատ լաւ դիտէ, բայց անհակասեց ինքն իրեն :

«Վեցերորդ, — Խորհրդարանը չըլլալով դատարան, այն տեղ չկանգնելով. ամբաստանող և ամբաստանեալ երկու մասնաւոր կողմեր, Խորհրդարանը ինքն է ընդ-

հանուր առժամբ, քաղաքական իմաստով, ամբաստանողն ու դատաւորը, և այդ պատճառով է որ ամբաստանեալի պաշտպանութեան բնական ու նուիրական իրաւունքը գործ դնելու հնարաւորութիւնը կը դրուի Խորհրդարանական Յանձնաժողովի առջեւ:

«Եւ, չէ՞ որ մինչեւ իմ խօսիլը, Խորհրդարանական Յանձնախմբի կազմուիչն ու քննութեան նշանակուելը, երկու նիստերու մէջ վիճաբանութիւններ տեղի ունենալով՝ հարցի հրապարակային քննութիւնը կը կատարուէր այդ հիման վրայ:

«Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ մինչեւ իմ խօսքս ամէն ինչ օրինական ու թոյլտրելի կ'ըլլայ, իսկ իմ ներկայացուցած ջախջախիչ փաստերէն յետոյ՝ երբ ակներեւ առաջ կուգայ զանց առնուած օրինական, քննութիւնը լրացնելու անհրաժեշտութիւնը, յանկարծ մէջ տեղ կը նետուի օրինական արգելքի հարց, առանց այդպիսի օրէնք գոյութիւնն ունենալու:

«Պարզ է ուրեմն, որ ո՛չ մէկ կէտով ես չեմ վարուած խղճի, օրէնքի ու սկզբունքի դէմ, այլ ընդհակառակը, ոտնահարւող Օրէնքի, Խղճի ու Արդարութեան ձայնն իմ բարձրացուցած ո՛չ միայն իմ անունով՝ այլ բոլոր իմ ընկերներու, ո՛չ միայն Ազգային ժողովի Դաշնակցական խմբակի, և բոլոր դառնացող Ազգային ներկայացուցիչներու թարգման ըլլալով՝ այլ Մարտիրոս ժողովուրդի միանգամ եւս վիրաւորւող սրտի պոռթկացող արձագանդն ըլլալով»...

ԲԱՆԱԶԵԻՆ ԵՒ ՈՐՈՇՈՒՄ

ԴԱՆԱԿՑԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՒՍԱՆՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԶԵԻՆ

«Աչքի առջև ունենալով որ ժողովուրդէն վտարուած և Ազգ. Երեսփոխանական ժողովէն վտարոււմը հաստատուած նախորդ Պատրիարք Օրմանեան Արքեպիսկոպոսի վերաբերմամբ խորհրդարանական Քննիչ Յանձնաժողովը իրական քննութիւն չէ կատարած,

«Նկատելով որ ո՛չ միայն խորհրդարանական Քննիչ Յանձնաժողովի տեղեկագրով իսկ մատնանշուած քննութեան թերութիւնները լրացնելու անհրաժեշտութիւնը կայ, այլև Ազգ. Պատրիարքարանի դիւանատան մէջ եղած պաշտօնական փաստերը անտես են առնուած.

«Նկատելով որ այդ անտեսումը ցոյց տալ և Յանձնաժողովի պակաս եղած փաստերն ու քննութիւնները լրացնել արդարադատութեան տարրական պահանջն ըլլալով՝ նախ քան այդ քննութիւններու լրացումը վերջնական վճիռ կայեցնելը ամենապատասխանատու արհամարանքն է՝ ուղղուած արդարութեան և հասարակաց խղճին դէմ:

«Յաւելով որ նախորդ Պատրիարքի խնդիրը տարիներով ձգձգուած ու արդարութեան բաւարարութիւն չէ տրուած, բայց և նկատելով որ պատմական այս բուպէն հրամայողական պարտք կը դնէ ներքին բոլոր պառակաւորներու ու հասարակական խղճի վրդովման

առիթներէն խոյս տալ՝ որոնց կարգին դերազանցապէս կը պատկանի Օրմանեան Արք.ի հարցը, —

Ազգային ժողովի Դաշնակցական խումբը՝ հաւատարիմ խզճի ու արդարութեան թելադրած և բազէի պահանջած պարտականութեանը, կը յայտարարէ որ կը թողու մեծամասնութեան վրայ պատասխանատուութիւնը՝ վերջնական վճիռի վիճարանութեան, և չի մասնակցիր վերջնական վճիռին քուէարկութեան՝ խնդրելով ներկայ գրութեան ընթերցումը յատենի ժողովի և արձանագրութիւնը :»

Պ. ԶՕՂՐԱՊԻ ԲԱՆԱԶԵԻԸ

Ազգ. Երեսփոխանական ժողովը՝ Օրմանեան Սրբազանի դէմ եղած ամբաստանութեանց համար կազմուած Յանձնաժողովին Ատենապետաց Դիւանին տեղեկազիրները ուշադրութեան առնելէ և ամբաստանութեան ու պաշտպանութեան մասին յառաջ բերուած փաստերը լսելէ վերջը .

Ա.

Սահմանադրութեան կէս առ կէս չի գործադրուելուն և ուխտադրուծութեան մասին .—

Նկատելով որ Օրմանեան Ս. Պատրիարքական աթոռը բարձրացած ատեն կառավարութեան կողմէ Սահմանադրութեան վերաքննութիւնը խստի պահանջուած և Ազգ. ժողովոյ կողմէն ալ ընդունուած էր, վերաքննու-

թիւն՝ որ մեր ազգային և կրթական գործերուն մատակարարութիւնը մեր ձեռքէն պիտի խլէր .

Նկատելով որ ցորչափ այս վերաքննութիւնը ի գործ չէր դրուեր, օսմ. կառավարութիւնը ընտրութիւնները և Ազգ. ժողովոյ գումարումը չէր թոյլատրեր,

Նկատելով որ այս պայմաններուն մէջ սահմանադրական ուխտը, ո՛չ թէ անոր անխորհուրդ և անհնար կիրառումին՝ քան թէ առժամեայ ու մտանակի անգործութեանը հանդուրժելով անոր գոյութիւնը վտանգէ փրկելու մէջ կը կայանար,

Նկատելով որ ճիշդ այս վերջին եղանակը եղած է Օրմանեան Սրբազանին հետեւած ուղղութիւնը :

Բ.

ա) ժողովներու մէջ ընդդիմադրողներու գեմ սպառնալիք բրած րլլալու,

բ) Ազգիկն ցաւերուն հանդէպ անկարեկիւր գրեցուելու,

գ) Հաս կախ սեօրինութիւններ ընելու մասին,

ա) Նկատելով որ այս մասին բաւական ազատցոյններ չեն ցուցուած,

բ) Նկատելով որ Օրմանեան Սրբազանին պատրիարքութեան ըտրը ժամանակամիջոցին՝ ազգին ողբալի վիճակին դարման խնդրելու համար կառավարութեան ներկայացուցուած թագրիրները յոյց կուտան որ Օրմանեան Սրբազան անկարեկիւր դանուած չէ ազգին ցաւերուն առջև և օրինական դիմումները կատարելէ դադրած չէ երբեք,

Նկատելով որ այս թագրիրներուն մէջ ազգին իրաւութիւնը արկտթեամբ պաշտպանած է,

դ) Նկատելով որ ազգին գործադիր իշխանութիւնը եզոզ Պատրիարքը հայկական ջարդերու յանցորդող բացառիկ պայմաններուն առջև և Ազգ. Սահմանադրութեան դաշտարման միջոցին կարգ մը պարագաներու մէջ անհրաժեշտ կարգադրութիւնները երբեմն անձնապէս ընելու հարկէն չէր կրնար խուսափել:

Գ.

Լահեյի հեռագրի մասին.—

Նկատելով որ անուբանկի է թէ Ապրիլ-Համիտի խիստ և ստիպողական պահանջումին վրայ այդ հեռագիրը գրուած է,

Նկատելով որ այս պահանջումին դիմադրելը՝ Ապրիլ Համիտի ցատուժը նորէն Հայ ազգին վրայ հրաւիրել պիտի ըլլար,

Նկատելով որ խնդիրը Վարչութեան բերուած չլլով հանդերձ Վարչութեան անպամներուն կարծիքը համաձայն գտնուած է Օրմանեան Սրբազանին որոշմանը,

Նկատելով որ այդ հեռագիրը ստացող դիւանագէտները լիովին տեղեակ էին Հայ ազգին և հայ Պատրիարքին գժբողդ կայութեանը և անհնար էր որ լուրջ և ինքնայոժար դերի մը զօրութիւնը ընծայէին այդ հեռագրին,

Նկատելով որ այդ հեռագիրը իրապէս ս և է վրաս չպատճառեց մեր ազգին, մինչդեռ անոր չհրկուելը շատ հաւանականութեամբ մեզի համար աւելի դժնդակ կացութիւն մը կրնար ստեղծել:

Դ.

Էջմիածնայ մէջ գումարուած ժողովին և Դաւենակ-ցուքեան վրայ Ռուսիոյ դեսպանատան ըսուած խօսքերու մասին.

Նկատելով որ ռուսական կառավարութիւնը Էջմիածնայ մէջ գումարուած ժողովին հանգամանքին վրայ ռուսը անուելու համար Կովկասի և նոյն իսկ Էջմիածնի մէջ պէտք եղած միջոցները ունէր և այս մասին Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին դիմումը անօգուտ էր,

Նկատելով որ Օրմանեան Ս. համամիտ չլլար իսկ Դաշնակցականներու գործելու եղանակին, անոնց դէմ օտար կառավարութեան մը զսպողական միջոցները հրաւիրելու չափ ստորնանայր հաւատալի չի թուիր,

Նկատելով որ Օրմանեան Ս. բոլորովին կը հերքէ թարգմանին իրեն վերադրած խօսքերը,

Նկատելով որ ամէն կառավարական պաշտօնեայ հակում ունի իր կառավարութեան հաճելի երեւել և իր կառավարական տեսութիւններուն համաձայն տեղեկատուութիւններ ընել և կարելի է նաև որ բերանացի խօսակցութեան մը իսկութիւնը և ոգին առեն անցնել վերջը միմիայն յիշողութեամբ գրուած տեղեկագրի մը մէջ ճշտութեամբ պահպանուած չլլան:

Ե.

Գեղեզմանասանց, Աղքամարի քայանին և Սաանոյ ջարդին վերաբերող բուղբերուն անյայտացման և Գաւկեօզեան Արմենակի մահուան և այլ ուրիշ խնդրոց մասին.—

Նկատելով որ Բննիչ Յանձնաժողովին քննութիւններէն մեղադրելի բան մը երևւան ելած չէ Օրմանեան Սրբազանին դէմ:

2.

Բայց նկատելով որ երբ ազգին դրեթէ բոլոր կղերականներն Օրմանեան Ս.ի բաւովը «միմի» կը համարուէին կառավարութեան առջև, նշանակելի պարագայ մըն է՝ որ ինքը Օրմանեան Սրբազան շատ սիրուած անձնաւորութիւն մը, փեռուօճա կուսքա մը եղած էր պալատին համար, ինչ որ կը ցուցնէ թէ՛ ժամանակին դժբաղդ պայմաններուն հանդէպ իր համակերպութիւնը չափազանց առաջ տարուած էր,

Նկատելով որ տարիներով սեւեղ այս անհանդուրժելի կացութեան մէջ իր դիմումներուն ապարդիւն մնալուն վրայ հրամայական պարտաւորութիւն մը ունէր հրաժարելու պարտաբաւական պաշտօնէն,

Նկատելով որ այն հարկադրիչ հանգամանքը որ 96ի ջարդերուն վաղայաջորդ օրերուն մէջ կար ընդունելու պատրիարքական պաշտօնը՝ դադրած էր գոյութիւն ունենալէ 5-6 տարի վերջը:

Ե.

Նկատելով որ Կարապետ Տէրունեանի խնդրոյն մէջ Օրմանեան Սրբազանին ընթացքը թերացումներ կը ցուցնէ,

Նկատելով որ ո՛չ կղերական և ո՛չ ալ աշխարհական կանոնները կը թողաւորեն որ առանց բողոքի, առանց դատաստանի, այսինքն առանց երկու կողմերը, մանաւանդ ամբաստանեալ կողմը լսելու և ինքնապաշտպանու-

թեան միջոց մը ընծայելու, դատապարտութեան վճիռ կը արուի մէկու մը դէմ.

Նկատելով որ Տէրունեանի դէմ ամուսնալուծման դատ տեղի ունեցած չէր և ոչ Դատաստանական Խորհուրդէն, ոչ ալ Խառն ժողովէն Տէրունեանի դէմ ամուսնալուծման մասին ո և է վճիռ արուած չէր,

Այս պայմաններուն մէջ Խրիմեան Կաթողիկոսին զիրը՝ որ ամուսնալուծման վճիռ ըլլալու հանգամանքէ զուրկ էր, և ասանկ անզոր թուղթի մը վրայ հիմնուելով Տէրունեանի ամուսնութեան լուծուած ըլլալը հաստատող պաշտօնագիր մը ուղղելով՝ Օրմանեան Սրբ., որ օրէնսգէտ եկեղեցական մըն է, ծանր անկանոնութիւն մը գործած է.

Նկատելով որ Կարապետ Տէրունեանի մասին կառավարութեան մատուցած թագրիքներուն մէջ վերոյիշեալը յաջս Համիտեան կառավարութեան կասկածելի ցոյց առւող պարբերութիւններ կան և դժուար է ընդունիլ որ Օրմանեան Սրբազանի ուշադրութիւնէն վրիպած ըլլայ այդ պարբերութիւնները,

Նկատելով միւս կողմէ, Օրմանեան Սրբազանի տարիներով Հայ ազգին և Հայ եկեղեցւոյ մատուցած անձնուէր ծառայութիւնները, իբրև Կարնոյ առաջնորդ, իբրև Արմաշու վանահայր, իբրև սովկերց Յանձնաժողովի անխնայ քարտուղար, իբրև բանասէր և հմուտ եկեղեցական,

Նկատելով որ Տէրունեանի խնդրոյն առթիւ հաստատուած անկանոնութիւնը և թերացումն ալ ազգին օգտին համար եղած է, ինչ որ մեղմացուցիչ պարագայ մըն է,

Եւ ուշքի առջև ունենալով երեք տարիէ ի վեր իրեն դէմ գործուած հալածանքը և անարդանքը, եկեղեցա-

կան արարողութեանց մասնակցելէ արգելումը և այն բարոյական տառապանքը զոր լուսթեամբ քաշած է,—

Ազգային ժողովը կը վճռէ ազատ կացուցանել Օրմանեան Սրբազանը՝ իրեն դէմ եղած բոլոր ամբաստանութիւններէն :

ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱՁԵԻԸ

Ազգ. ժողովը, նախկին պատրիարք Օրմանեան Ս. ի դէմ եղած ամբաստանութիւնները, խորհրդարանական քննիչ յանձնաժողովի և ատենապետած ղիւանի տեղեկագիրներուն վրայ թեր ու դէմ կատարուած վիճարանութիւնները լսելէ յետոյ .

Նկատելով որ տեղեկագիրներու եղբակիցութեանց մէջ հակասահմանադրական արարքներու, հակակարծիք ժողովականները ստատել և համակերպել չուզողները ստիկանութեամբ արգելելու, Սատուի կոտորածին, Ազթամարի ումրակոծումի, Միջագիւղի և Պէշիկթաշի գերեզմանատուններուն և Արմենակ Գարակէօղլեանի սպանման վերաբերեալ ամբաստանութիւնները անհիմն նկատուած և ոմանք գնահատելի դոնուած են, ինչ որ ժողովի ատենանին բացատրութիւններով ևս հաստատուած է .

Նկատելով որ Լահէյ քաշուած հեռագրին մասին յանձնաժողովոյ տեղեկագրով ամբաստանեալին վերագրուած ներելի յանցանքը, Ատենապետաց ղիւանի տեղեկագրին մէջ բացատրութիւններով մերժուած է և ազգին համար կենսական խնդրի մը մէջ, ինչպէս ամէն երեսփոխանի, նոյնպէս ալ տւելի իրաւունքով մը, ազգի պետի մը իր մասնաւոր կարծիքը ունենալու և զայն ի հարկին անկեղծօրէն յայտնելու իրաւունքը անուրանալի է .

Նկատելով որ սոյն քաղաքական կարծիքը այսօր ևս ամբաստանեալի կողմէ պահուելով կը պնդէ իր տեսակէտին ճշտութեան մասին, և ամբաստանիչներն ալ չեն սնդեր թէ հակառակ ընթացք մը Ազգ. շահերու տւելի համապատասխան պիտի ըլլար :

Նկատելով որ Տէրունեանի խնդրի մասին գրուած թագրի ծանօթ պարբերութիւնը, թէև յանձնաժողովի մեծամասնութեան կարծիքով դատապարտելի և ատենապետաց ղիւանի կարծիքով մեղադրելի դատուած է, բայց ամբաստանեալի արարքը օրինականապէս կորենալ որոշելու համար պէտք է քննել թէ ամբաստանեալը նոյն արարքին համար ինչպիսի շարժառիթ մը ունեցած է, և իր նպատակին և կամ արարքի շարժառիթին օրինական և կամ բարոյական հանգամանքը ինչ է . թէ այս մասին եղած ամբաստանութեան մէջ Ս. ին մասնաւոր չահին վերաբերող մեղադրանք մը չդրուիր մէջտեղ, ինչ որ արարքի մը դատապարտութեան պայմանին չզօյւթիւնը կը հաստատէ .

Նկատելով որ ամբաստանեալին վերագրուած իրր թէ Պոլսոյ ուսական նախորդ դեպանին Ազգ. իրաւանց հակառակ կարծիքներ կամ խորհուրդներ հաղորդուած ըլլալու պարագան վաստացիօրէն հերքուած է Ատենապետաց ղիւանի տեղեկագրին մէջ .

Նկատելով որ ամբաստանութիւններէն մէկ մասը թէև հաշուական և համարատուական խնդրոց վերաբերուելուն համար յանձնաժողովի տեղեկագրին մէջ չէ քննուած, և ինչպէս որ Ատենապետաց ղիւանի տեղեկագրին մէջ ալ ակնարկուած է, սոյն կէտերու մասին տեղեկագիրը պէտք էր իր կարծիքը բերել, սակայն յատենի ժողովի արուած բացատրութիւններէն զոյսցած բաւարար լուսաբանութեամբ հասկցուած է որ սոյն կէ-

տերը չեն կրնար Պատրիարքի մը դատապարտութեան պատճառ ըլլալ .

ժողովը խզճի կատարեալ հանդարտութեամբ և իր պատասխանատուութեան բարձրութեան գիտակցութեամբ կ'որոշէ մերժել եղած բոլոր ամրաստանութիւնները և բոլորովին անպարտ կը նկատէ Պոլսոյ նախկին Պատրիարք Օրմանեան Ս .ը , իր մասին եղած հակասանադրական և ասորէն արարքներէն :

Այս բանաձեւին վրայ . 28 երեսփոխաններու ոչ-օրինական քուէով Օրմանեան արքեպիսկոպոս ԱՆՊԱՐՏ ՀԸՌ-ՉԱԿՈՒՆՅԱԻ . . .

ՃՈՒՌՆԱԼԻՆ ՊԱՏՃԷՆԸ

Կայսերական Գանձուն և Նիւմուսական նախարար՝ հանգուցեալ Յակոբ փաշայի քոյրը՝ Աղաւնի հանրմ Գաղղեան անգլաակ մեռնելով , իր եղբայրը Վսեմ . Նշան էֆ . Գաղաղեան՝ անդամ Մաքսային Խորհուրդի , կը մնան միակ ժառանգորդ . այլ սակայն Օննիկ Տէրունեան դիմելով էլիզաբի Նախարարութեան Պէյքիւլմալի տեսչութեան , տեղեկացուցած է թէ՛ հանգուցեալ տիկինը ամուսին մը ունէր՝ իր եղբայրը՝ Կարապետ , որ կը բնակի օտար երկիր , միանգամայն , պատահեր է որ յիշեալ տիկնոջ ժառանգութեան արձանագրական դործողութիւնները կատարուին : Յիշեալ տեսչութիւնը տեղեկացուցեր է Նշան էֆ .ին թէ՛ պիտի ձեռնարկուի հանգուցեալ տիկնոջ ժառանգութեան արձանագրութեան , բայց որովհետեւ Նշան էֆ . զրաւոր կերպով պատասխաններ է թէ՛ իր քրոջ ամուսնական կապերը յիշեալ Կարապետի հետ տասներկու տարիէ ի վեր խզուած են և թէ՛ այս վերջինը Նորին Կայսերական Վեհափառութեան մայրաքաղաքէն ժընէլ փախչելով ցարդ հոն կը բնակի և թէ՛ հարկ է Պատրիարքարանի դիմել տեղեկանալու համար թէ՛ յիշեալ Կարապետը հանգուցեալ տիկնոջ հետ ցարդ ամուսնացեալ կը մնայ թէ՛ ո՛չ , և որովհետեւ Պատրիարքարանի կրօնական սուանձնաշնորհումներու պահպանութեանը համար և Նախարարաց Խորհուրդը յարմար սեպելով , եղած Կայսերական Իրատէի համաձայն , Արդարութեան և Կրօնից Նախարարու-

Թեան 307 Մարտ 27 Թուականու և Տ Թուադրեալ պաշտօնագրով Պատրիարքարանի հազորդուած որոշումներուն մէկ պարբերութիւնը «Շէրիի գաւառաններուն կողմէ տեսնուած ժառանգութեան դատերուն մէջ, ժառանգորդներու մասին Պատրիարքարանէն տեղեկութիւն թափանալը վազուց ի վեր կանոն եղած է և այսուհետև ալ այս կանոնին հետեւիլ անհրաժեշտ է» կը յայտարարէ: Յիշեալ տեսչութեան զեկոյցին վրայ էլ գափի նախարարութեան կողմէ եղած հարցման ի պատասխանի՝ պաշտօնագրեցինք թէ՛ ամուսնական բաժանման մասին Նշան էֆ.ի ըրած յայտարարութիւնը ճիշտ է. թէ՛ յիշեալ տիկինը ամուսնալուծեալ վիճակի մէջ մեռած է և հետեւաբար յայտնի եղած է թէ՛ արձանագրուելիք ժառանգութիւն մը չկայ. հակառակ ասոր Բումէլիի Գաղաօքէրութեան Գրամէթը Ասքէրիի գաւառանէն յիշեալ Նշան էֆ.ի 4 բէպի իւլ տիսէր 321 Թուականու զեկոյց մը կը զրկուի յիշեալ Կարապետի փոխանորդ՝ Սէֆէրեան Կարապետի պահանջին վրայ, և կ'ազդարարուի թէ՛ պիտի ձեռնարկուի ժառանգութեան արձանագրութեան, թէ՛ ընդգիտութեան պարազային պիտի տեղեկացուի ստիկանութեան, և նոյն իսկ կնիքի սակ առնուած է յիշեալ Նշան էֆ.ի գրասենեակը, Սայիլ Փաշա խան, Կալաթա: Ահնայոյ է որ այս եղանակաւ յիշեալ Գաղաօքէրութեան գիմոզներուն և նոյն իսկ Գրամէթի Ասքէրիյէի գաւառանը խաբէյու ասիեան յանդգնութիւն ունեցողներուն նպասակն է Նորին Կայսերական վեհափառութեան, Երկրին եւ Պետութեան հաւատարմօրէն ծառայած հանգուցեալ Յակոբ փառայի բնանիքին անդամները նախասեյ եւ վնասի երթարկեյ եւ օսար երկիրներ բնակելով ո՞վ գիտէ ի՞նչ գործերով զբաղելու վրայ եղող մարդու մը աւելորդ դրամ վասկցնել է (*): Երբ Շէրիի

(*) Ընդգծումները հրատարակելէնն են :

գաւառաններուն եղած զիմունները նկատի առնուին, այսինքն կըր չճանչցուի թէ՛ ամուսնութեան և ամուսնալուծման վճարներու լանդիրներու և ասոնցմէ ծագած վէճերու համար ձեռնհաս մարմինը Պատրիարքարանն է, պատրիարքութեան հողերը իրաւունքներն ու պարտականութիւնը և քրիստոնէական կրօնի հիմունց և սկզբունքներուն վրայ հիմնուած և Բարձրագոյն Հրովարտակներով և վերջերս Կայսերական Իրատէներով տրուած որոշումներով վաւերացուած կրօնական առանձնաչարճումները պիտի վնասուին: Կրօնական տոանձնաչարճումներու միջամտութիւն բոլորովին հակառակ է Նորին Կայսերական վեհափառութեան կամայը, նոյնպէս Ձերդ Բարձրագոյն Շէյխ իւլ Իսլամութեան համար եւս անընդունելի է: Հետեւաբար կը խնդրենք որ չնորձ ունենաք զեկուցանելու Գրամէթը Ասքէրիի թէ՛ հանգուցեալ Ազաւնի հանրմի յիշեալ Տէրունեան Կարապետի հետ ամուսնութիւնը մէկ քանի պատճառներով նախասեյ լուծուած է ձեռնհաս և պատասխանատու կրօնական իշխանութեան կողմէ և թէ՛ այս երկուքին միջև ամուսնական կապ և յարաբերութիւն արդէն ամբողջովին խզուած է, թէ՛ չկան ժառանգութիւններ որոնց համար հարկ ըլլայ արձանագրական գործողութիւններ, թէ՛ հարկ անհրաժեշտ է իսկայն քակել յիշեալ սենեակի կնիքները:

Ազովարար
Հայոց Պատրիարքարան

6 Բեպ իւլ Ալսըր 321 և 19 Սեպտ. 319

կաներու լաց ու կոծերն ու տառապանքները՝ Օրմանեանի պատրիարքութեան ամենազղուելի մէկ զրուագը կը կազմեն :

Օրմանեանի բարեկամները կրնան «պաշտօնագէտ» արդարացնել զայն և զանազան պաշտօններու դուռը բանալ անոր առջեւ, բայց այդ բոլորին հետ ու այդ բոլորէն վեր՝ կա՛յ Յեղին Խիզճն ու Տառապանքը, Յեղին Չայնը՝ որ անարգուած, մոռացուած ու արհամարհանքի մասնուած մէջ ըլլալով՝ գոհացում կը պահանջէ . . .

Այդ Խիզճը պիտի ըմբոստանայ օր մը. թող լա՛ւ համոզուին ասոր Օրմանեանը արգարացնող 28 երեսօխտաններուն հետ՝ ինքը Օրմանեան : Ու այդ օրը աւելի քան տնաւոր պիտի ըլլայ անոր և իր պաշտպաններուն անկումը :

Ս. ՍՐԵՆՅ

